

Jan Sochůrek

Nástin vybraných problémů forenzní psychologie

I. díl

Obecná část

Studijní texty pro distanční studium

Liberec 2002

© PhDr. Jan Sochůrek, Ph.D. – 2002

ISBN 80-7083-679-2

OBSAH

Úvod

Jak s distančním textem pracovat

Obecná část

1. Vymezení forenzní psychologie a jejího místa v soustavě psychologických disciplín

- 1.1. Předmět forenzní psychologie
- 1.2. Tématické okruhy forenzní psychologie
- 1.3. Členění forenzní psychologie
 - 1.3.1. Kriminologická psychologie
 - 1.3.2. Kriminalistická psychologie
 - 1.3.3. Soudní psychologie
 - 1.3.4. Penitenciární psychologie
 - 1.3.5. Postpenitenciární psychologie
 - 1.3.6. Prevence
 - 1.3.7. Forezně psychologická personalistika
 - 1.3.8. Policejní psychologie
 - 1.3.9. Penologie
- 1.4. Předmět forenzní psychologie

2. Nástin historického vývoje forenzní psychologie

- 2.1. Vývoj forenzní psychologie
 - 2.1.1. Nastolení forezně psychologické problematiky
 - 2.1.2. Rozvoj forezně psychologického zkoumání
 - 2.1.3. Vznik forenzní psychologie jako experimentální disciplíny
 - 2.1.4. Rozvoj forenzní psychologie ve 20.století
 - 2.1.5. Penologie jako věda

3. Vybrané forezně psychologické disciplíny

- 3.1. Kriminologická psychologie
 - 3.1.1. Osobnost pachatele
 - 3.1.2. Motivace kriminálního jednání
 - 3.1.3. Kriminalita jako součást sociální patologie
- 3.2. Kriminalistická psychologie
 - 3.2.1. Psychologie výslechu a psychologie výpovědi
 - 3.2.2. Zvláštnosti výslechu dítěte
 - 3.2.3. Osobnost vyslychaného
 - 3.2.4. Typologie delikventa
 - 3.2.5. Typologie svědka
 - 3.2.6. Konzultační a expertní psychologické služby
 - 3.2.7. Psychologické profilování
 - 3.2.8. Účast forezního psychologa při vyjednávání
 - 3.2.9. Motivace trestného činu
- 3.3. Soudní psychologie
 - 3.3.1. Psychologie soudního líčení
 - 3.3.2. Psychologie rozhodovacího procesu soudce
 - 3.3.3. Soudně znalecká činnost psychologa
 - 3.3.4. Psychologie obžalovaného
 - 3.3.5. Psychologie svědka
- 3.4. Penitenciární psychologie
 - 3.4.1. Uvěznění člověka
 - 3.4.2. Významné penitenciární problémy
 - 3.4.3. Účel trestu
 - 3.4.4. Penitenciární problémy adaptace
 - 3.4.5. Psychologické a sociální důsledky výkonu vazby a výkonu trestu
 - 3.4.6. Úkoly a poslání penitenciárního psychologa
 - 3.4.7. Osobnost vězně
- 3.5. Postpenitenciární psychologie

Seznam literatury

*Motto: „Ten, kdo bojuje s příšerami by se měl mít na pozoru, aby se také nestal příšerou.
Neboť když dlouho hledíte do propasti pekelné i propast pekelná hledí na Vás“.
Nietzsche*

Úvod

Skromným cílem následujících řádek je podat studentům penitenciární péče základní nástin problematiky, kterou zkoumá forenzní psychologie, jedna z mnoha aplikovaných psychologických disciplín. Bez studia alespoň jejích základů se dnes nemohou obejít všichni ti, kdo se jakýmkoliv způsobem profesionálně setkávají s oblastmi regulovanými právem, zejména trestním.

Distanční text, který dostáváte do rukou, si neklade nároky ani na úplnost ani na původnost. Ti, kteří se rozhodnou získat hlubší a širší rozhled v této vědě mohou sáhnout po řadě českých i zahraničních titulů, které se forenzně psychologickými otázkami podrobně zabývají.

Znalost základních okruhů forenzní psychologie je nezbytná pro policisty, zejména vyšetřovatele, soudce, advokáty, pracovníky Vězeňské služby, sociální kurátory, sociální pracovníky, sociální pedagogy, speciální pedagogy, probační úředníky, mnohé pracovníky dětských domovů a výchovných ústavů pro mládež, učitele a vychovatele. Je velmi potěšitelné, že forenzní psychologie dostává stále větší prostor jak při studiu jednooborové psychologie na českých univerzitách, tak i v programech celoživotního vzdělávání (CŽV) psychologů a odborníků pracujících v pomáhajících profesích a dalších příbuzných oborech.

Tato skutečnost do budoucna zaručuje erudovanost těch, kteří se ve své odborné praxi budou zabývat problematikou poruch chování, poruch osobnosti, kriminality, drogových závislostí a dalších sociálně patologických jevů, výchovným poradenstvím nebo soudně znaleckou činností.

Forenzní psycholog jako odborník musí hrát výraznou roli ve všech aspektech posuzování konkrétních činů jedince jako znalec, ale i při volbě vyšetřovacích postupů, vyjednávání s pachateli držícími rukojmí, při penitenciárním zacházení s vězněnými pachateli apod.

Poznatky získané studiem forenzní psychologie, sociální patologie, sociální pedagogiky a dalších disciplín by měly být intenzivně

Sborníky, kolektivní práce, časopisy:

114. Aktuální informace 1997, 1998, 1999. GŘ VS Praha
115. Časopis České vězeňství
116. Časopis Policista
117. Extáze - Technoscéna. Brno, Jota 1995
118. K vybraným sociologickým a psychologickým aspektům sociální patologie. Čs. sociologická společnost při ČSAV, Praha 1984
119. Manželství, rodina, rodičovství. Horizont, Praha 1972
120. Sociální aspekty drogové problematiky. Čs. Sociologická společnost při ČSAV, Praha 1989.
121. Sociální deviace, sociologie nemoci a medicíny. SLON, Praha 1994.
122. Sborník z I. národní konference k problematice týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte. MSPV, Praha 1993.

- Harm Reduction in Prison. Phare, Portorož 1998.
95. Sochůrek, J.: Jaromír Rubeš. In: Bulletin NPC 1/99.
 96. Sochůrek, J.: Jiří Drtil. In: Bulletin NPC 2/99.
 97. Sochůrek, J.: Vybrané kapitoly ze sociální patologie. TU, Liberec 2001.
 98. Sochůrek, J.: Současná toxikomanická scéna vězněné kriminální populace. In: Drogová problematika ve věznicích ČR a některých zahraničních věznicích. IKSP, Praha 2000.
 99. Souček, Z.: Sociální psychologie mládeže. Orbis, Praha 1970.
 100. Šindelářová, J.: Základy sociologie. VŠZem., Brno 1997.
 101. Štípek, J.: Delikvence dětí a mládeže v ČSSR. Uši, Praha 1974.
 102. Študent, V. - Dobešová, I.: Rozdělení psychopatií. SSNV, Praha 1982.
 103. Švingalová, D.: Základy psychologie I. - III., TU, Liberec 1995, 1996, 2000.
 104. Taft, D. R. - England, R. W. "Criminology. Macmillan Com., New York 1964.
 105. Trávníčková, I.: Hazardní hry a drogy jako potencionální zdroj organizovaného zločinu. Institut pro kriminologii a sociální prevenci, Praha 1996.
 106. Urban, E.: Toxikománie. Avicenum, Praha 1973.
 107. Urbanová, M.: Osobnost odsouzeného a formování skupin ve VTOS. In: Uplatňování skupinových metod vo výchově, MSSSR, Bratislava 1983.
 108. Urbanová, M. - Dobešová, I.: Penitenciární problematika osobnosti odsouzeného. In: Suchý, O. a kol. Osobnost pachatele, Praha, VÚK 1986.
 109. Urbanová, M.: Aplikace psychologie v oblasti práva. In: Psychologie pro každý den. FF UK, Praha 2001.
 110. Vágnerová, M.: Psychopatologie pro pomáhající profese. Portál, Praha 1999.
 111. Vágnerová, M.: Poruchy adaptace. TU Liberec, Liberec 1996.
 112. Vavro, J.: Profil emocí u skupiny odsouzených liečených na SPOL. In: Uplatňování skupinových metod vo výchově. MSSSR, Bratislava 1983.
 113. Woolf.: Woolfova zpráva. České vězeňství 2/1996.

využívány v rámci jak prevence kriminality tak i dalších sociálně patologických jevů.

Jak už tomu bývá, hlubší orientace v této problematice chybí některým z těch, kteří ji svými rozhodnutími mohou zásadně ovlivnit. Spíše než znalostmi a racionálními argumenty jsou tito lidé ovládáni pocity a ideologickými klišé, silnými emocemi a předsudky. Část z nich volá po co nejdelších trestech a vězení by nejraději viděli jako galeje doby Jeana Valjeana. Jindy jsou to naopak naivně humanistické, ultraliberální postoje, které jsou přehnaně emotivně podbarvené. Zdůrazňována a jednostranně preferována jsou práva pachatele a zcela se odhlíží od obětí, a to jak primárních tak sekundárních (i když moderní viktimologie ve vyspělých zemích zaznamenala výrazné úspěchy a od první poloviny 80. let minulého století dochází k zvýraznění zájmu o oběť a její osud).

Mnohé sdělovací prostředky, v honbě za senzací a sledovaností, skrývanou za povinnost informovat, dopřávají těmto tendencím sluchu, aby v dalším příspěvku či pořadu spustily pokrytecký pokřik o nedodržování práva. Soudci, státní zástupci, policisté, vězeňský personál, sociální kurátoři a další jsou v některých případech doslova terorizováni stěžovatelskými kampaněmi a beztrestným osočováním ze strany pachatelů, jejich příbuzných, některých sdělovacích prostředků či dalších osob převážně vykonstruovanými obviněními, jejichž nepravdivost je jen velmi obtížné prokázat a spoléhá se na staré přísloví „není kouře bez ohýnku“, jinak řečeno „něco na tom asi bude“.

Někteří odborníci zastávají rigidně právní postoje bez ohledu na další dimenze případu, jiní vnášejí do problematiky přehnaně psychologizující postoje. Mnohá rozhodnutí soudce, policisty, pracovníka Vězeňské služby, sociálního kurátora, znalce i jiných profesí a dalších úředníků jsou paranoidně zkoumána z hlediska skrytých motivů jeho postoje, veřejnosti je vnucována podezřívavost a nedůvěra vůči těmto profesím, předpokládá se apriorní korupce.

Rozsudky jsou v mnoha případech vnímány veřejností jako nepřiměřeně mírné. Rozsudek soudu nižšího stupně je velmi často odvolacím soudem zmírněn, a to i pro pachatele těch nejbrutálnějších trestných činů. Laická veřejnost se obává toho, že jsou na svobodu propouštěni nebezpeční pachatelé, psychopati a devianti u nichž nelze vyloučit recidivu jejich trestné činnosti.

Soudci, státní zástupci, policisté, zaměstnanci Vězeňské služby, sociální kurátoři, pracovníci sociální péče a další jsou pod stálým dohledem sdělovacích prostředků i řady nevládních institucí, dohlížejících nad dodržováním lidských práv. Většinou však tyto instituce dohlížejí na dodržování práv pouze z pohledu těch, kteří jsou

právu podrobování. Méně se již dbá na to, že svá nezadatelná práva na důstojnost, nedotknutelnost osoby a soukromí mají také ti, kdo právo v zájmu společnosti vykonávají. Novináři i politici se vždy velmi pohoršují, a nutno říci, že právem, když se někdo dotkne cti nějaké menšinové skupiny. Mnozí z nich však o zaměstnancích Policie a Vězeňské služby hovoří s neskrývaným despektem, shodně s argotem kriminální subkultury jako o „policajtech“ a „bachařích“ (dokonce i „bengech“), což je pro naprostou většinu personálu Policie a Vězeňské služby hrubá urážka.

O objektivnosti informací některých sdělovacích prostředků o kriminálních případech, soudních projednávání, zásazích policie i z oblasti vězeňství lze poměrně často úspěšně pochybovat. Na vině jsou nejen nízká odbornost a profesionalita některých novinářů, někdy však lze nabýt i dojmu, že neúplnost informace či zkreslení skutečnosti nejsou náhodné.

Jak je uvedeno již výše, **předkládaný text je určen pro posluchače bakalářského distančního studia penitenciární péče a všechny ty, kteří se s aplikací forenzní psychologie setkají ve své praxi a stačí jim získat základní přehled v problematice.**

Několik poznámek autora.

Při koncipování textu, výběru témat a jejich uchopení jsem vycházel v rozhodující míře z publikovaných prací a mých poznámek z přednášek českých a slovenských forenzních psychologů, ale i dalších odborníků, zejména psychiatrů, kriminologů a sociologů, především Slavoje Brichcína, Ivo Čermáka, Františka Červinky, Ludmily Čírtkové, Gejzy Dobrotky, Jany Drtilové, Jiřího Drtila, Miroslava Dufka, Ilony Gillernové, Stanislava Hájka, Pavla Hartla, Radomíra Havlíka, Antona Heretika, Františka Koukolíka, Aleny Marešové, Zdeno Matuly, Jana Neumanna, Darii Netíkové, Karla Netíka, Otakara Osmančíka, Františka Petra, Miluše Urbanové, Marie Vágnerové, Kazimíra Večerky a některých dalších. Činím tak proto, že zločinnost je ve výrazné míře úzce vázána na konkrétní podmínky života dané společnosti a proto ji nejlépe vystihnou ti, kdo život této společnosti podrobně znají. To neznamená, že v práci nejsou významně zastoupeny zahraniční prameny a není přihlíženo k trendům vývoje této vědy ve světě. Zároveň jsem se pokusil do práce vnést i některé moje vlastní zkušenosti z více jak sedmadvacetileté práce v oblasti penitenciární psychologie, penitenciární pedagogiky a penologie.

- prostředím ve vztahu ke zneužívání dětí. In: Sborník z I. národní konference k problematice týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte. MPSV, Praha 1993.
74. Němec, J.: Psychopatie a kriminalita. Centurion, Praha 1993.
 75. Němec, M.: Organizovaný zločin. Naše vojsko, Praha 1995.
 76. Nešpor, K.: Hazardní hra jako nemoc. Nakl. Aleny Krtilové, Praha 1994.
 77. Nešpor, K.: Jak překonat problém s hazardní hrou. Sportpropag, Praha 1996.
 78. Netík, K. - Netíková, D. - Hájek, S.: Psychologie v právu. C. H. Beck, Praha 1997.
 79. Netík, K. - Večerka, K. - Neumann, J. - Válková, H.: Aktuální otázky boje s kriminalitou mládeže a souvisejícími negativními jevy. VÚ kriminologický, Praha 1987.
 80. Netík, K. - Netíková, D.: Vybrané kapitoly z forenzní psychologie pro právníky. Univerzita Karlova, Praha 1991.
 81. Netík, K. a kol.: Mladistvý pachatel násilné trestné činnosti. K problematice deviantní životní cesty. VÚK, Praha 1987.
 82. Novotný, O.: Kriminalita mládeže. Výzkumný ústav kriminologický. Praha 1968.
 83. Nožina, M.: Svět drog v Čechách. KLP, Praha 1997.
 84. Paukertová, J. - Sochůrek, J.: Penitenciární psychologie. IVVS, Stráž p. Ralskem 2002.
 85. Pavlovský, P. a kol.: Soudní psychiatrie a psychologie. Portál, Praha 2002.
 86. Petr, F.: Několik úvah o fenoménu tzv. „šílených střelců“. In: České vězeňství 1/2000.
 87. Polanecký, V. - Šmídová, O. - Studničková, B. - Šejda, J.: Užívání drog, alkoholu, tabáku a životní styl středoškoláků a učňů v ČR – 1997. Hygienická stanice hl.m. Prahy. Praha 1998.
 88. Presl, J.: Drogová závislost. Maxdorf, Praha 1995.
 89. Provazník, K.: Tělesné násilí jako součást výchovy v rodinách. In: Sborník z I. národní konference k problematice týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte. MPSV, Praha 1993.
 90. Řezníček, M.: Prevence sociálních deviací. Ethum, Praha 1995.
 91. Sczepanski, J.: Základní sociologické pojmy. NPL, Praha 1966.
 92. Sochůrek, J.: K některým otázkám problematiky nealkoholových toxikománií v podmínkách výkonu trestu odnětí svobody. VŠ SNB, Praha 1983.
 93. Sochůrek, J.: Skupinové metody u odsouzených toxikomanů. In: Uplatňování skupinových metod vo výchove. MS SSR, Bratislava 1983.
 94. Sochůrek, J.: Brief History of the Drug Scene in Czech Prisons. In:

48. Koukolík, F. - Drtilová, J.: Zlo na každý den. Galen-Makropulos. Praha 2001.
49. Koukolík, F. - Drtilová, J.: Základy stupidologie. Galen-Makropulos, Praha 2002.
50. Kudlík, A. - Přenosil, G.: Vybrané texty (problémy) kriminologie. PF UK, Praha 1966.
51. Kuchta, J.: Kriminologie I.,II. MU, Brno 1993.
52. Langmeier, J. - Matějček, Z.: Psychická deprivace v dětství. SZdN, Praha 1963.
53. Langmeier, J. - Krejčířová, D.: Vývojová psychologie. Grada Publishing, Praha 1998.
54. Lapiňská, R.: Psychologie dospívání. SPN, Praha 1970.
55. Le Bon, G.: Psychologie davu. SPN, Praha 1970.
56. Lorenz, K.: Osm smrtelných hříchů. Academia, Praha 2000
57. Malinová, H.: Sociální patologie II., SPN, Praha 1982.
58. Mann, J.: Jedy, drogy, léky. Academia. Praha 1996
59. Martinovská, M.: Syndrom týraného dítěte – problematika diagnostických postupů. In: Sborník z I.národní konference k problematice týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte. MPSV, Praha 1993.
60. Mařádek, V.: Lexikon klíčových pojmů z penologie. Nepublikovaný rukopis.
61. Mařádek, V.: Abnormální chování ve vězeňském prostředí. In: České vězeňství 1/95
62. Matiašek, J. - Soukup, J. - Bárta, B.: Psychologie a výslechová praxe. Orbis, Praha 1968.
63. Matoušek, V.: Úvod do sociální patologie III. – Delikvence a desintegrovaná rodina. UK, Praha 1980.
64. Matoušek, V.: Úvod do sociální patologie IV. – Delikvence a škola. UK, Praha 1980.
65. Matoušek, O. - Matulová, A. a další: Práce s rizikovou mládeží. Portál, Praha 1996.
66. Matoušek, O. - Kroftová, A.: Mládež a delikvence. Portál, Praha 1998.
67. Möhn, H. J.: Ist der Begriff Organisierte Kriminalität definierbar? Kriminalist č. 8 - 9, Heidelberg 1994.
68. Mufsonová, S. - Kranzová, R.: O týrání a zneužívání. Nakl. LN, Praha 1996.
69. Munková, G.: Sociální deviace. Karolinum, Praha 2001.
70. Mysliveček, Z.: Obecná psychiatrie. SZn, Praha 1959.
71. Nakonečný, M.: Lexikon psychologie. Vodnář, Praha 1995.
72. Nakonečný, M.: Základy sociální psychologie. SPN, Praha 1970.
73. Nakou, S.: Vzájemné souvislosti mezi fyzickým a psychosociálním

V takto zkráceném textu, který je pojat jako distanční učební text, jsem byl veden snahou vyhnout se jeho akademičnosti a dosáhnout tak větší přehlednosti. Proto pozorný čtenář najde i myšlenky parafrázované či přejatá dělení, ve většině případů (např. kapitola o historii forenzní psychologie i jiné) jsem při zpracování použil a vybíral z několika publikací. Všechny použité prameny jsou uvedeny v seznamu literatury. Pokud jsem vybral zásadní a originální myšlenku nebo doslovně citoval uvedeného autora, je toto vždy důsledně uvedeno.

Zároveň jsem však musel vyjít z předpokladu, že studující je vybaven znalostmi základních pojmů a definic zejména z obecné psychologie, sociální psychologie a psychopatologie, dále sociologie, speciální pedagogiky, sociální patologie a základů práva, zejména trestního včetně znalostí zákona o výkonu vazby a výkonu trestu. Některé důležité pasáže jsem však přesto v textu uvedl či podrobněji popsal zejména proto, aby studující nemusel látku hledat v několika publikacích. Z tohoto důvodu jsou zařazeny do textu i některé oblasti, které jsou sice s forenzní psychologií úzce spojeny, avšak, přísně vzato, do ní přímo nepatří, např. lze diskutovat o tom, zda problematika tzv. „druhého života“ vězňů pachatelů je otázkou pro penologii nebo penitenciární psychologii.

V tomto distančním textu, určenému pro studium penitenciární péče, lze jen obtížně používat přesnou právní terminologii – obviněný, obžalovaný, odsouzený v tom významu, jak jej chápe trestní právo. Na mnoha místech tohoto textu jsou proto použity neutrální výrazy jako vyslychaná osoba, vypovídající osoba apod. A to tehdy, není-li její pozice - obviněný, obžalovaný, odsouzený z psychologického hlediska podstatná.

Text je rozdělen do tří hlavních částí.

Obecná část má za cíl orientaci studujícího v základních pojmech forenzní psychologie, předmětu jejího zkoumání, členění a tématických okruzích. Nezbytnou součástí studia je pak pochopení kontinua vývoje každé vědy, proto byla zařazena stručná kapitola o utváření forenzní psychologie jako vědy. Část je uzavřena nástinem jednotlivých oborů forenzní psychologie s akcentací některých pasáží (např. výslech, výpověď apod.).

Speciální část doplňuje, rozšiřuje a ilustruje část obecnou. Jsou zde podrobněji a ze širších pohledů diskutována ta témata, která se v praktické činnosti v různých modifikacích objevují a prolínají každodenní prací většiny z těch, jimž je tento text určen.

Autokorektivní úlohy a klíč odpovědí k nim. Studující by si měl touto formou ověřit úroveň znalostí z prostudované látky i schopnost poznatky použít např. při zkoušce a zejména v praxi. Je však třeba zdůraznit, že znalost odpovědí nemůže studujícího vést k falešnému dojmu, že látku zvládl, protože autokorektivní úlohy nepokrývají celou nastíněnou problematiku.

Studenty, kteří se chtějí do problematiky hlouběji ponořit odkazují především na práce výše uvedených autorů, jejichž bibliografii nalezne na konci tohoto textu.

Práci připisují své mamince Jiřině, rozené Bartákové.

Liberec, listopad 2002

- 1970.
25. Fromm, E.: Anatomie lidské destruktivity. Nakl. Lidové noviny, Praha 1997.
26. Gillernová, I. a kol.: Slovník základních pojmů z psychologie. Fortuna, Praha 2000.
27. Gillernová, I.: Sociálně psychologický výcvik ve forenzní oblasti. In: Komárková, R., Slaměník, I., Výrost, J.: Aplikovaná sociální psychologie III., Grada, Praha 2001.
28. Glotočkin, A. D., Pirožkov, V. F.: Nápravně pracovní psychologie. VŠ SNB, Praha 1980.
29. Hála, J.: Teorie a praxe vězeňství. Jihočeská univerzita, České Budějovice 1999.
30. Hartl, P.: Psychologický slovník. Nakl. Jiří Budka, Praha 1993.
31. Havlík, R.: Úvod do sociologie. Praha, Karolinum 1999.
32. Havrlentová, D.: Osobnost odsouzeného toxikomana. Dizertační práce, FF UK, Bratislava 1997.
33. Heretík, A.: Extrémna agresia I. Forenzná psychológia vraždy. Psychoprof, Nové Zámky 1999.
34. Hrčka, M.: Sociální deviace. Sociologické nakl., Praha 2001.
35. Huberová, B.: Psychický teror na pracovišti. Neografia, Martin 1995.
36. Chaloupka, L.: Úvod do sociální patologie V. – Volný čas, parta a zájmová sféra obtížně vychovatelných dětí a mládeže, SPN, Praha 1983.
37. Charvátová, D.: Metody sociální práce. SPN, Praha 1990.
38. Jakovlev, A. M.: Zločinnost a sociální psychologie. Orbis, Praha 1973.
39. Jelínek, J. -Sovák, Z.: Trestní zákon a trestní řád. Nakl. Linda, Praha 1997.
40. Jones, H.: Zločin v měnící se společnosti. MF, Praha 1967.
41. Jüttner, A.: O kriminologii a kriminalitě. Orbis, Praha 1968.
42. Kaiser, G.: Kriminologie. C.H.Beck, Praha 1994.
43. Komenda, A.: Sociální deviace. Univerzita Palackého, Olomouc 1999.
44. Komorous, J.: Současná situace v oblasti nedovolené výroby, dovozu, převozu, vývozu, obchodu a šíření omamných a psychotropních látek na území ČR. In: Bulletin NPC č.1/95)
45. Komorous, J.: Situace v oblasti nelegální výroby, obchodu a šíření omamných psychotropních látek za I. Pololetí 1995 v ČR. In: Bulletin NPC č.3/97.
46. Koudelková, A.: Psychologické otázky delikvence. Victoria Publishing. Praha 1995.
47. Koukolík, F. - Drtilová, J.: Vzpouza deprivantů. Makropulos, Praha 1996.

Seznam literatury

1. Atkinsonová, R. -Atkinson a další: Psychologie. Victoria Publishing, Praha 1995
2. Augustinová, Z.: Násilná úmrtí dětí v Praze v období let 1974 -1992. In: Sborník z I. národní konference k problematice týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte. MPSV, Praha 1993.
3. Becker de, G.: Dar strachu. AlPress, Frýdek-Místek 1998.
4. Bentovim, A.: Týrání a sexuální zneužívání v rodinách. Grada Publishing, 1998.
5. Birkenbihlová, V. F.: Pozitivní stres. Nakl. Ivo Železný, Praha 1996.
6. Borovička, V. P.: Scotland Yard zasahuje. Práce, Praha 1991.
7. Borovička, V. P.: Velké případy FBI. Práce, Praha 1987.
8. Brichtcín, S. - Kalvach, Z.: Soudní psychiatrie a soudní sexuologie pro policisty a vyšetřovatele. Policejní akademie, Praha 1997.
9. Brzek, A.: Sexuologie pro právníky. UK, Praha 1997.
10. Bromberg, W.: Crime And The Mind. The Macmillan, New York, 1965.
11. Čermák, I.: Lidská agrese a její souvislosti. Nakl. Fakta, Žďár nad Sázavou 1998.
12. Černíková, V. - Makariusová, V.: Úvod do penologie. Sociálně právní institut Most, Praha 1997
13. Čírtková, L. - Červinka, F.: Forezní psychologie. Support, Praha 1994.
14. Čírtková, L.: Kriminální psychologie. Eurounion. Praha 1998.
15. Čírtková, L.: Policejní psychologie. Portál, Praha 2000.
16. Dobrotka, G.: Psychologický vstup do sociálnej patológie skupin. In: Uplatňování skupinových metod ve výchově. MS SSR, Bratislava 1983.
17. Douglas, J. - Olshaker, M.: Lovec duší. Allpress. Frýdek-Místek 1997
18. Douglas, J. - Olshaker, M.: Cesta do temnot. Allpress. Frýdek-Místek 1997.
19. Drtil, J.: Psychoterapie závislých na drogách a alkoholu, její východiska, možnosti a perspektivy. In: Uplatňování skupinových metod vo výchově. MS SSR, Bratislava 1983.
20. Drtil, J.: Aktuální drogové závislosti. Avicenum, Praha 1978.
21. Dufek, M.: Soudní psychiatrie. Orbis, Praha 1976.
22. Dunovský, J. - Dytrych, Z a kol. Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě. Grada Publishing, Praha 1995.
23. Dunovský, J.: Současný stav problematiky týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte v ČR. In: Sborník z I. Národní konference k problematice týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte, MPSV, Praha 1993.
24. Fišerová, J.: Rodina. In: Malý sociologický slovník. Praha, Academia

Jak s distančním textem pracovat.

Předkládaný učební text je pouhým **nástinem problematiky forezní psychologie**. Svým pojetím však v některých pasážích přesahuje i do věd jiných, s forezní psychologií hraničních. Důvody jsem vysvětlil výše.

Základní a doporučenou literaturu nalezne studující podle příslušného čísla v seznamu literatury. Citace jsou uvedeny dvěma čísly, oddělenými dvojtečkou. První číslo znamená číslo publikace, pod kterým je uvedena v seznamu literatury, druhé stránku. Např. údaj (6:78) znamená, že citát je z publikace, uvedené v seznamu literatury pod číslem 6. a citovaný text je v této publikaci na straně 78.

Odkazy na literaturu, které nejsou citacemi, jsou uvedeny pouze číslem, pod kterým je publikace uvedena v seznamu literatury. (Např. K. Netík (78) připomíná...).

U některých citací, parafrází nebo odkazů uvádím v textu v závorce i datum. Činím tak v těch případech, kdy je třeba, aby si čtenář uvědomil historickou souvislost doby vzniku názoru, autorem prezentovaného.

Úvod každé kapitoly je opatřen krátkým shrnutím tématu.

Doba potřebná k prostudování kapitoly je uváděna v **dolní hranici času**.

Základní a doporučená literatura v záhlaví kapitoly tvoří **základ** dostupné literatury k tématu, a to zásadně literatury v českém nebo slovenském jazyce, včetně překladů.

Základní tituly, které by studující neměl pominout, jsou **vytištěny tučně**. V základní a doporučené literatuře neuvádíme slovníky, glosáře, studie v odborných časopisech, cizojazyčné tituly, které nebyly přeloženy do češtiny či slovenštiny apod. S výjimkou nepřeložené cizojazyčné literatury však jejich prostudování k tématu považujeme za samozřejmé, podobně jako učebnice a skripta z dále uvedených oborů. Většinu z nich nalezne studující v seznamu literatury a často je na ně i v textu upozorněno.

Závěrem si autor opakovaně dovoluje zdůraznit, že předpokladem úspěšného zvládnutí látky je přiměřená znalost základních pojmů a definic ze základních psychologických disciplín, pedagogiky, sociologie, kriminologie, sociální patologie a dalších věd, včetně některých oblastí práva.

3.3 Podkapitola soudní psychologie

- 1) b
- 2) b
- 3) c

3.4 Podkapitola penitenciární psychologie

- 1) b
- 2) a
- 3) b
- 4) a) reakce trestající navenek vůči personálu a spoluvězňům, která má nejčastěji formu fyzickou, verbální a nepřímou
b) reakce trestající dovnitř, která se projevuje zejména sebepoškozováním, hladovky, sebevražedné chování
c) reakce netrestající vůbec, která se projevuje úniky (přímé, nepřímé)

3.5 Podkapitola postpenitenciární psychologie

- 1) osobnosti jedince
adaptační kapacitě jedince
sociálním zázemí jedince

Autokorektivní úlohy – klíč správných odpovědí:

1. kapitola

- 1) 1 b
- 2) 2 a
- 3) 3 b
- 4) c
- 5) a

2. kapitola

- 1) b
- 2) c
- 3) Hans Gross

3. kapitola

- 1) c
- 2) vhodné prostředí
vhodná atmosféra
vhodná taktika (taktičnost a přiměřenost) vedení výslechu
- 3) c
- 4) horší slovní zásoba vyslychané osoby
dobarvování skutečnosti vlastními emocemi a prožitky
horší paměť a schopnost zážitků reprodukovat nebo popsat (např. osobu)
tendence doplňovat chybějící vzpomínky vlastní konstrukcí
- 5) c,d
- 6) b

I. Obecná část

1. kapitola

1 Vymezení forenzní psychologie a její místo v soustavě psychologických disciplín

Kapitola je věnována třídění a vymezení forenzní psychologie a jejímu postavení v rámci psychologie. Vedle definice oboru je nastíněno několik přístupů k třídění forenzní psychologie a formulován její předmět zkoumání.

Doba potřebná k prostudování: **4 hodiny**
Literatura: 13, 78, 80, 109

Schopnost předvídat nemilou věc nazýváme pesimismem.

Landner

1.1 Předmět forenzní psychologie

Forenzní psychologie patří do skupiny **aplikovaných psychologických disciplín** tedy těch, které se zabývají aplikací psychologie do různých oborů lidské činnosti, z psychologických hledisek je zkoumají i ovlivňují. Stručně řečeno, aplikují psychologické poznatky a postupy do praxe v dané oblasti. Její název se odvozuje od latinského slova forum (náměstí), kde se v dobách Římské říše odehrávaly soudní pře.

Autoři se vesměs shodují, že forenzní psychologie je disciplínou, ve které jsou poznatky psychologie aplikovány do práva a činností s ním spojených nebo jím ovlivňovaných či regulovaných.

Pro naše potřeby budeme forenzní psychologii definovat jako vědu, která se zabývá **činností, chováním a prožíváním člověka v situacích, ve kterých se stává subjektem občansko právních nebo trestně právních vztahů či se jinak setkává s uplatňováním práva, tedy je právu podrobován (obviněný, podezřelý, odsouzený) právo vykonává (soudce, policista, pracovník Vězeňské služby) nebo se účastní právního úkonu (znalec, svědek, postižený.)**

Čtenáři pro rozšíření obzoru nabízíme i jiné definice. Např. L. Čírtková (13:8) chápe forenzní psychologii jako **„aplikovanou psychologickou disciplínu, která se zabývá chováním a prožíváním lidí v situacích regulovaných právem“**.

K. Netík (78:1) ji chápe jako **„psychologickou disciplínu aplikovanou v oblasti práva“**.

M. Urbanová (109:109) jako **„aplikovanou psychologickou disciplínu, která se uplatňuje tam, kde se jedinec stává subjektem občansko právních a trestně právních vztahů“**.

Úkolem forenzní psychologie je zjistit, jaké psychické procesy a stavy doprovázejí činnosti člověka ovlivňované a regulované právem. Nemusí to být jen pachatel trestného činu, tedy zkoumání jeho pohnutek, afektů, prožívání či neprožívání pocitu viny. Jsou to i otázky věrohodnosti výpovědi svědka, oběti, prožívání zasahujícího nebo vyšetřujícího policisty, uvažování a rozhodování soudce a mnoho dalších aspektů.

K. Netík (78:1) připomíná, že právo v psychologii lze zařadit do jisté míry mezi vědy behaviorální, jelikož upravuje vybrané společenské procesy a vztahy a slouží jako sociální regulativ. Zároveň vymezuje v trestní oblasti sociálně deviantní chování a stanoví za ně sankce.

Z uvedeného je zřejmé, že forenzní psychologie **využívá poznatky základních i aplikovaných psychologických disciplín**.

V širších souvislostech jsou to i psychologické otázky prevence sociálně patologických jevů, reakce veřejnosti a sdělovacích prostředků na trestné činy i trestní politiku, péče o oběti trestných činů nebo např. speciální formy užití forenzní psychologie v oblasti expertní (soudně-znalecké), psychologického profilování i psychologické péče o policisty či vězeňské dozorce. I v dalších oblastech působnosti forenzní psychologie je nutné chápat postavení psychologie jako „službu“, jako jednu ze základních pomocných věd, která teoreticky i prakticky přispívá k rozvoji oborů, jako jsou kriminalistika, kriminologie, penologie, právo a další.

Forenzní psychologie zahrnuje tato témata:

- vznik delikventního chování
- vznik vlastního trestného činu
- jednání po trestném činu, dopadení, dokazování trestné činnosti

3.5 Autokorektivní úloha:

- ✓ 1. Úspěšnost případného alternativního trestu či postpenitenciární péče propuštěného z výkonu trestu jsou závislé zejména na (doplňte):

.....
.....
.....

úsilím o prosociální chování – tedy nalézt si práci, navázat na zájmy, koníčky apod.)

- sociálním zázemím – především rodině, skupině přátel, zaměstnání apod.

Problémem postpenitenciární péče je začlenění jedince do jejích specializovaných forem. Nejlepší je, když se pro ni rozhodne člověk sám, dobrovolně. Recidivisté a lidé s pokročilou kriminální nákazou se však jakékoliv institucionalizované nebo organizované formě vyhýbají a naivně mají za to, že si pomohou sami nebo ji navštěvují jen tehdy, dáva-li jim nějakou výhodu. Pokud tento aspekt zmizí, kontakt okamžitě přerušují. Podobně se však zachovávají i kriminálně dosud neinfikovaní klienti, kteří se domnívají, že svůj problém zvládnou sami a návštěvy terapeutických komunit či různých center (např. protidrogových apod.) odmítají.

K. Netík (80:38) uvádí sedm skupin těch, kteří mají perspektivu reintegrace do společnosti.

- mladí
- prvotrestaní
- bez poruch chování v anamnéze (záškoláctví a jiných poruch během školní docházky, bez útěků z domova, bez raných a opakovaných kontaktů s policií apod.)
- po krátkodobém trestu (nestačili se adaptovat na hodnoty a normy kriminální subkultury)
- s bohatšími a nenarušenými extramurálními vztahy (jedinci s dobrým sociálním zázemím, funkční rodinou, přáteli, bohatými zájmy apod.)
- s pevnými a kvalitními pracovními návyky
- dobře motivovaní při současné absenci poruch osobnosti či obecně psychopatologických fenoménů (drogová závislost, abúzus alkoholu, sexuální deviace apod.)

Postpenitenciární péče je složitým komplexem problematiky, která i do budoucna zůstane kombinací dobrovolné a nucené účasti. Její význam však bude narůstat. Zejména proto je třeba, aby funkce byly obsazeny erudovanými a specializovaně připravenými pracovníky a těžiště problematiky se přesunulo z roviny politické do roviny odborné. V České republice byla nově zavedena Probační a mediační služba, která by měla přinést výrazné zkvalitnění postpenitenciární péče. Zkušenosti s jejím uplatňováním jsou však příliš krátké na podrobnější zhodnocení.

- problematiku výslechu a dalších procesních úkonů, vazby, soudního řízení
- problematiku výkonu trestu odnětí svobody
- problematiku procesu korektivního, nápravného působení
- problematiku pozitivních i negativních důsledků věznění
- začlenění do společnosti po výkonu trestu

1.2 Tématické okruhy forenzní psychologie

Současná forenzní psychologie sleduje tři linie. Jsou to:

- **Kriminalistická linie** se orientuje na psychologické aspekty vyšetřování trestného činu, výpověď podezřelého, svědka, oběti, otázkami věrohodnosti apod.
- **Kriminologická linie** se soustřeďuje na problematiku motivace trestného činu, osobnost pachatele apod.
- **Penologická linie** se orientuje na problematiku trestu a trestání. Penologie je vědní obor, který lze charakterizovat „jako vědu o trestech a trestání, výkonu trestu a jeho účincích“. (12:5) Předmětem jejího zkoumání jsou metody a způsoby zacházení s potrestanými pachateli trestných činů, které by měly vést k takovým korektivním změnám chování, které v budoucnu minimalizují recidivu trestného chování. I když se penologie zabývá tresty obecně, tedy i nespojenými s odnětím svobody, hlavní pozornost věnuje otázkám věznění člověka.

1.3 Členění forenzní psychologie

Následující řádky vycházejí ze členění tří významných forenzních psychologů – Karla Netíka, Jana Neumanna a Miluše Urbanové.

1.3.1 Kriminologická psychologie

představuje samostatnou a specifickou součást forenzní psychologie, neboť zasahuje do oblasti další vědy – kriminologie. Ta se zabývá především kriminalitou jako takovou, jejími obecnými příčinami, důsledky, prevencí, charakterem, tříděním apod. Kriminologická psychologie přispívá k řešení těchto úkolů vnášením psychologických pohledů a metod do forenzní oblasti a problematiky.

Lze říci, že vstupuje do všech oblastí forenzní psychologie a zabývá se „kriminálním jednáním z hlediska osobnosti pachatele, jeho vývojovými zvláštnostmi, dynamickými a strukturálními charakteristikami, motivací trestného činu i osobností oběti.“ (109:104).

Kriminologická psychologie je často považována za spíše teoretickou než praktickou disciplínu. Tento zjednodušený přístup se však postupně mění zejména vlivem zvyšující se prestiže expertní činnosti psychologů. M. Urbanová (109) připomíná, že klasifikace pachatelů na základě jejich motivace k trestnému činu se promítá do úspěšnosti vyšetřování, adekvátnosti soudního rozhodnutí i do penitenciárního zacházení s odsouzeným pachatelem.

Psychologické profilování, velmi zpopularizované především díky poměrně zdařilému „oskarovému“ filmu Mlčení jehňátek a knihám J. Douglase (17,18), přispívá k rychlosti dopadení pachatele, které často zachraňuje životy mnoha dalších obětí, stále významnější pozici dobývá i psychologický rozbor osobnosti a chování obětí apod.

V rámci kriminologie se již v podstatě vyvinula a relativně osamostatnila nová speciální disciplína – viktimologie – nauka o oběti.

1.3.2 Kriminologická psychologie

zabývá se psychologickou taktikou vyšetřování, osobou pachatele, svědka, psychologickými otázkami výslechu a výpovědi (věrohodnost, taktika výslechu), znaleckou činností psychologa, psychologickým profilováním, osobností vyšetřovatele a spojenými problémy.

1.3.3 Soudní psychologie

Tato disciplína se zabývá, stručně řečeno, tím, co se děje v soudní síni a aktéry soudního projednávání. Je to především osobnost soudce, státního zástupce, obhájce, soudního znalce. Častým omylem je omezovat působnost této disciplíny jen na trestní řízení. Úloha soudce a dalších zúčastněných včetně znalců (psychologa, psychiatra, lékaře apod.) je významná i při rozhodování o svěřeni dětí do péče při rozvodu rodičů, psychologicky náročnou úlohu má soudce často i ve sporech o majetek, dědictví apod.

V rámci soudní psychologie vystupuje psycholog především v oblasti soudní psychologické expertizy. Její význam spočívá v tom, že jde o důkazní prostředek, má tedy procesní význam. Psycholog se v podstatě vyjadřuje k subjektivní stránce trestného činu, v rámci občanského práva např. k svěřeni dítěte do péče apod.

V poslední době roste význam psychologie soudního líčení včetně psychologických aspektů rozhodovacího procesu soudce.

Psychologické pozadí rozhodovacích procesů je rovněž velmi důležitým fenoménem forenzně psychologického bádání.

Mlčící většina je důsledně masírována sdělovacími prostředky. Vězeňství je citlivá oblast s výrazným emotivním nábojem a u veřejnosti nelze předpokládat znalost specifik vězeňství. Proto lze lehce vyvolávat dojem - řečeno s nadsázkou - buď rekreačních táborů nebo středověkých temnic s mučidly. I když rozhodující část veřejnosti má realistické vidění skutečnosti, přesto její část řídí své názory osobní zkušeností se zločinem a to buď jako oběť zločinu přímá (oběť násilí, loupeže, útoku na majetek apod.) nebo se vztahem k oběti (postiženým je blízký nebo mě známý člověk). Je známo, že v podobných případech dochází k výrazné radikalizaci těchto lidí a volání po co nejtvrdším trestu. Pobouření veřejnosti s odstupem času již nevyvolává ani tak trestný čin samotný jako skutečnost, že mu za to dali „jen“ tolik a tolik let.

V tomto ohledu budou citlivými i alternativní tresty. Každý rozumný člověk ví, že nelze zcela vyloučit, že neúmyslně, nerad, rozhodně ne úmyslně, ublíží druhému. Případný trest viníkovi dopravní nehody (samozřejmě bez alkoholu), někomu kdo nedbalostí zavinil pracovní úraz nebo stále se množící případy chyby lékaře nebo sestry vedoucí k poškození nebo smrti pacienta, je samoučelný. Trestem těchto lidí je svědomí, vědomí, že ublížili druhému. Zcela jinak se však na věc dívají pozůstalí oběti, kteří neřeknou, že jejich dítě přišlo o život nešťastnou náhodou při dopravní nehodě, ale konstatují „on nám zabil dítě a oni ho ani nezavřou“ apod.

Autor tohoto textu se domnívá, že tato forma práce s veřejností je silně podceněna a mentorování morálních autorit rozhodně nedostačuje. Proto postpenitenciární psychologie musí napřít svoji pozornost nejen na zacházení s pachateli propuštěnými z výkonu trestu, ale i těmi, kteří budou odsouzeni k alternativním trestům. U obou skupin musí sledovat jak reintegraci do společnosti tak pracovat na zmenšení rizika recidivy, u odsouzených k alternativním trestům pak eliminovat velmi častý jev eskalace kriminálního chování.

Úspěšnost případného alternativního trestu či postpenitenciární péče propuštěného z výkonu trestu odnětí svobody jsou závislé především na :

- osobnosti jedince (psychické vlastnosti, porucha osobnosti, abúzus alkoholu nebo drog apod.)
- adaptační kapacitě jedince (jak se umí vyrovnávat se situací, ve které se ocitl, tzv. šokem z propuštění, realitou všedního dne,

3.5 Postpenitenciární psychologie

Kapitola o postpenitenciární psychologii se soustřeďuje na některé základní aspekty života člověka po jeho propuštění z vězení a následných možnostech reintegrace do společnosti. Nastihuje i poměrně novou problematiku psychologických otázek alternativních trestů, tedy těch, které nejsou spojeny s trestem odnětí svobody.

Doba potřebná k prostudování: **2 hodiny**
Literatura : 12, 27, 46, 78

Postpenitenciární psychologie „**aplikuje psychologické poznatky v procesu opětovného zařazení jedince propuštěného z výkonu trestu odnětí svobody do společnosti. Spoluvytváří koncepci péče o propuštěné, podílí se na diagnostice osobnosti klienta a v neposlední řadě poskytuje do značné míry i prostředky k zacházení s ním**“.
(80:36)

Předmětem jejího zkoumání je tedy člověk propuštěný z výkonu trestu odnětí svobody. Toto pojetí však se pro potřeby dneška jeví jako příliš úzké. Se stále sílícím, a bezesporu správným, trendem k širšímu uplatňování trestů nespojených s odnětím svobody je nutné postupně a nenásilně měnit postoje veřejného mínění. Zde je velmi výrazné místo postpenitenciárních psychologů.

Postoje veřejnosti ke kriminalitě jsou, ostatně jako v případě jiných palčivých společenských problémů, značně ambivalentní. Platí zde známá sociálně psychologická poučka o slyšitelnosti hlasu veřejnosti, kdy nejvíce jsou vždy slyšet názory extrémní v poloze plus a minus a mezi nimi leží ona pověstná mlčící většina.

V případě kriminality jsou to již zmínění zastánci co nejtvrdších trestů a nejtvrdších forem zacházení. Vězení považují za „rekreační tábory“ s odůvodněním, že kdyby jimi nebyly, pak by se sem tolik lidí nevracelo a ubylo by recidivistů. Stručně řečeno, trest chápou jako odplatu společnosti za spáchaný zločin a jeho účinek by měl být především odstrašující.

Na druhém křídle stojí naivně humanističtí amatéři, kteří vězení považují jen za místo lidského utrpení, školu zločinu a jako takové je odsuzují. Zároveň však nejsou schopni dát alternativu řešení ochrany společnosti před pachateli závažné trestné činnosti jinak, než vězněním.

M. Urbanová (109) připomíná, že přes to, že rozhodování soudce je vázáno a definováno především právem, uplatňují se v něm i prvky intuice, osobní zkušenosti, sympatií a antipatií jak k osobnosti pachatelů, obětí apod., tak i k charakteru trestného činu a mnoho těchto procesů se odehrává na nevědomé úrovni.

1.3.4 Penitenciární psychologie

zabývá se psychologickou problematikou věznění člověka, jeho adaptací, prožíváním, psychologickými aspekty zacházení s vězněm včetně aplikace psychologických metod, penitenciární diagnostikou (zařazování odsouzených do skupin), vhodností pracovního zařazení vězně, expertizou pro posouzení možného podmíněného propuštění, interakcí vězeň – personál, psychologickým výběrem personálu apod. Nedílnou součástí je rovněž snaha psychologa naplnit to, co anglo-americká penologie shrnuje pod pojem harm reduction – minimalizace negativních dopadů věznění na psychiku člověka.

(Anglické slovo harm znamená poškozování, škoda, ublížení, takže pojem harm reduction bychom měli kostrbatě přeložit jako snižování, zmírňování či redukce poškozování člověka, v našem případě vězněním. Proto budeme v textu nadále používat čtivější a srozumitelnější, byť méně přesný výraz minimalizace.)

V nejnovější odborné literatuře se však tento termín nepřekládá a používá se v původním anglickém znění. Proto je nutné si jeho význam dobře zapamatovat.

Penitenciární psychologie tvoří rozsáhlou a odborně velmi složitou problematiku, zahrnující a shrnující řadu poznatků psychologických disciplín od diagnostiky přes skupinové a další metody působení až po krizovou intervenci a další vysoce specializované úkony. Přitom penitenciární psycholog pracuje s lidmi jak v psychické normě, tak s akcentovanými osobnostmi, lidmi trpícími poruchami adaptace, poruchami osobnosti, sexuálními devianty, agresory až třeba po lidi mentálně insuficientní. Nelze opomíjet ani práci s vězněnými cizinci, pocházející často z naprosto odlišných kultur, s odlišným hodnotovým systémem, sociálními návyky, tradicemi apod. Jde o poměrně novou skutečnost, na kterou není většina vězeňského personálu (včetně mnohých vězeňských specialistů) zatím uspokojivě trénována jak po stránce jazykové, tak kulturně-antropologické. Posílení vězeňského personálu o jazykově vybavené výchovné pracovníky (vychovatele, pedagogy apod.), specializované na zacházení s vězněnými cizinci, se do budoucna jeví jako naprosto nezbytné. (Máme samozřejmě na mysli jazyky těch národností a etnik, které tvoří v našich vězeních nikoliv zanedbatelné skupiny – ukrajinština, ruština, angličtina, v některých

věznicích i polština a srbochorvatština či albánština). Mezi imigranty z těchto zemí lze zajisté postupně najít a získat řadu odborně i osobnostně zdatných lidí, znalých díky svému původu mateřský jazyk a kulturní tradice své země a svého etnika, ale díky vzdělání v ČR i češtinu a české realie. Jde o úkol pro další desetiletí, s jehož spuštěním by se však nemělo otálet. Neschopnost komunikace s těmito etniky může vést i k vážným bariérám ve vězeních (viz např. kapitola o vzpourách).

1.3.5 Postpenitenciární psychologie.

K. Netík (80) konstatuje, že její samostatnost jako disciplíny je sporná a mnoha autory je řazena do psychologie poradenské. Otázky reintegrace do společnosti jsou spojeny i s lidmi propouštěnými z léčeben po dlouhodobých pobytech, (např. po úrazech v nové situaci tělesně postiženého, z protialkoholních a protitoxikomanických léčeben apod.). Tyto otázky řeší poradenská psychologie a zejména patopsychologie. V případě postpenitenciární psychologie a návratu vězněného člověka do civilního (normálního) života jde o záležitost osobnostně a sociálně natolik složitou, že ji musí samostatná disciplína řešit. Navíc v mnoha zemích do působnosti penitenciární psychologie spadají probace, paroly (podmíněné propuštění s dohledem) a další formy alternativních trestů, které jsou odklonem od výkonu trestu odnětí svobody.

1.3.6 Prevence

přesahuje logicky všechny fáze výše naznačeného kontinua forenzně psychologické problematiky. Soustřeďuje se na psychologické aspekty a přístupy k minimalizaci vzniku takových sociálně deviantních nebo sociálně patologických jevů, které lze považovat za hraniční z hlediska možného střetu se sociálními normami či trestně právní oblastí. V nejširším slova smyslu však může prevence v oblasti forenzní psychologie přispívat i k předcházení profesního selhání těch, kdo právo reprezentují nebo vykonávají.

Primární prevenci chápeme (v souladu s Urbanovou, 109) jako širší základ, nutný k pochopení prevence sekundární.

Sekundární prevence se týká především rizikových oblastí, řazených do oblasti sociální patologie.

Terciární prevence je v tomto pojetí reprezentována především alternativními tresty jako jsou paroly, probace, podmíněné propuštění apod.

3.4 Autokorektivní úlohy:

- ✓ **1. Penitenciární psychologie se zabývá:**
 - a) Pouze psychologickými otázkami věznění člověka
 - b) Psychologickými otázkami věznění člověka i těch trestů, které nejsou spojeny s odnětím svobody
 - c) Jen psychologickými otázkami alternativních trestů

- ✓ **2. Účinnost sankce se podmíněna zejména :**
 - a) Individualizací sankce
 - b) Přísností sankce
 - c) Prospěšností sankce pro společnost

- ✓ **3. Člověk, který se navenek chová apaticky, jakoby se nic nestalo, je utlumený, jakoby mimo realitu se ocitl v které fázi krize z uvěznění:**
 - a) Fázi propuknutí krize
 - b) Fázi popírání krize
 - c) Fázi zjetí krizí
 - d) Fázi vyrovnání se s krizí
 - e) Fázi odeznění krize

- ✓ **4. Reakce obviněných ve vazbě mají nejčastěji tři podoby.**
(Doplňte):
 - a) Reakce trestající navenek, a to vůči..... a , která nejčastěji formu fyzickou, a nepřímou.
 - b) Reakce trestající , která se projevuje zejména:
 - c) Reakce netrestající vůbec, která se projevuje:

Lidé, zabývající se problematikou odborně se sice vyvarují extrémů, ale i tam se v dílčím pojetí problémů liší. Jde zejména o odborná východiska a celkový náhled na věc, vedoucí někdy k paušalizaci problému, častým problémem je jeho nemístná politizace. Na druhé straně je nutné respektovat skutečnost, že vězeňství výrazné politikum beze sporu představuje.

1.3.7 Forezní psychologická personalistika

tvoří nedílnou a specifickou součást forezně psychologické problematiky a v oblasti těch, kteří právo vykonávají přesahuje, podobně jako prevence, všechny další dílčí oblasti forezní psychologie. Soustřeďuje se na výběr, odborné vzdělávání a výcvik jako komponenty „nezbytné psychologické připravenosti všech odborníků forezní oblasti“. (109:106). Svým významem, posláním a pojetím se prolíná všemi ostatními disciplínami forezní psychologie, jelikož se zabývá jednou skupinou aktérů, a to personálem, tedy těmi, kdo právo vykonávají, prosazují, brání, uplatňují či reprezentují.

V oblastech působnosti forezní psychologické personalistiky psychologové řeší např.:

- problematiku psychické způsobilosti uchazečů o službu u policie, vězeňské služby nebo i bezpečnostních agentur.
- problematiku psychické způsobilosti soudců a státních zástupců
- psychologickou pomoc, podporu a poradenství v krizových situacích nebo po nich (např. po použití střelné zbraně, po zákroku se zraněním policisty nebo jeho kolegy apod.)
- zjišťování příčin fluktuace, pohovory při odchodu ze služeb
- péče psychologa u vybraných pozic u policie či Vězeňské služby (např. URNA, vyjednávači apod.)

U mnohých složek se psycholog vyjadřuje i k psychické způsobilosti policisty, pracovníka Vězeňské služby apod. při jeho služebním zařazování například do vedoucí funkce.

1.3.8 Policejní psychologie

není jednotně definována a za součást forezní psychologie ji považují jen někteří odborníci. Zabývá se psychologickou přípravou pro speciální postupy při vyjednávání s pachateli, držícími rukojmí apod., výcvikem vyjednávačů i speciální přípravou psychologů pro expertní činnost v těchto situacích apod. Role speciálně připravených a vycvičených psychologů se bude do budoucna velmi pravděpodobně zvyrazňovat a to i v oblastech preventivní prognostiky v boji s teroristy apod.

1.3.9 Penologie

je věda o trestu a trestání. Její přímé zařazení do některých obecných vědních disciplín je problematické a nelehké. Je disciplínou, která pracuje s poznatky a pojmy z oblasti filosofie, práva, kriminologie, psychologie, pedagogiky, sociologie, sociální patologie atd. (Podrobněji viz např. 12.)

Přesto však kriminální chování či sociálně deviantní chování v nejširším slova smyslu sebou nese vždy určitou formu negativní sankce ze strany společnosti. To má především aspekt sociální (v širším i užším slova smyslu – společnost, skupina), aspekt institucionalizovaný, reprezentovaný právem, ale i aspekt psychologický. Pojetí trestu v dějinách společnosti a zejména v dějinách zločinu má své nezaměnitelné místo a nelze je z forenzně psychologických úvah vydělit.

Velmi důležité a často používané je i dělení Jana Neumanna, který forenzní psychologii rozdělil do čtyř fází:

- a) **fáze přípravná**, reprezentovaná kriminalistickou psychologií
- b) **fáze rozhodovací**, reprezentovaná soudní psychologií
- c) **fáze vykonávací**, reprezentovaná penitenciární psychologií
- d) **fáze reintergrační**, reprezentovaná postpenitenciární psychologií

Jiní autoři nabízejí členění forenzní psychologie **podle cílové oblasti**, např. v závislosti na oblasti aplikace

- v občanském právu
- v trestním právu
- ve vojenském právu
- psychologii v oblastech:
 - zacházení s pachatelem (např. věznění);
 - svědkem (výslech, věrohodnost výpovědi apod.);
 - obětí (viktimologické aspekty).

Tomuto třídění je vyčítána jeho hrubost.

zhodnocení osobnosti vězně včetně stanovení způsobu zacházení ve výkonu trestu tak, aby došlo ke korekci jeho chování a zároveň byly minimalizovány negativní dopady věznění. jak na osobnost vězněného, tak jeho rodinu.

Na druhé straně nelze samozřejmě odhlížet od kritérií bezpečnostních. Zabránit útěkům nebezpečných vězňů, odsouzených k dlouhodobým trestům odnětí svobody či dokonce doživotí je třeba považovat za jeden z prioritních úkolů Vězeňské služby.

Zároveň je však třeba přesvědčit zejména veřejnost o tom, že uplatňování moderních penologických metod sebou nese riziko odchodu (útěku) vězně. Nejde však o útěk v pravém slova smyslu a vůbec ne o útěk nebezpečného pachatele. Zejména v tomto ohledu je třeba chápat posílení role specialistů při penitenciární diagnostice odsouzeného a minimalizaci pravděpodobnosti zneužití např. tzv. volného pohybu nebo pracovního zařazení mimo věznici.

Z vlastní praxe však za velmi důležitý považuji aspekt osobní znalosti vězně především vychovateli a těmi pracovníky Vězeňské služby, kteří s ním často přicházejí do styku. Mnohé „odchody“ i útěky vězňů jsou reaktivní, impulzivní. Převážně jde o reakci na nepříznivou zprávu z domova (např. žádost manželky o rozvod, vážné onemocnění blízkého člověka apod.). Až následně si často mnozí pracovníci vzpomněli, že vězeň jim tuto informaci sám sdělil nebo že byl náhle „nějaký divný“ apod. Nikoliv výjimečným případem je i impulzivní následování jiného prchajícího vězně. Některé útěky a odchody zdánlivě nemají logiku a vězni se takto zachovávají i několik málo týdnů nebo dokonce dnů před propuštěním.

Podobně další legislativní kroky vedoucí k širšímu uplatňování trestů nespojených s odnětím svobody vyžadují především změnu těch podmínek ve společnosti, které lze označit jako kriminogenní a rovněž posun ve veřejném mínění.

Je nutné stále mít na paměti, že věznění člověka je jedním z nejvážnějších zásahů do jeho práv a osobního života. Sekundárními „oběťmi“ věznění jsou i blízcí uvězněného. Paradoxně je tato situace tíživější pro prosociálně orientované jedince, jejichž rodinné a sociální zázemí je kvalitní a zachované. Tito lidé špatně nesou stigmatizaci příbuzných „kriminálního“ (lidově ostudu), děti a životní partneri absenci z rodiny atd.

Proto nahlížení veřejnosti je v zásadě dvojí. Na jedné straně stojí ti, kteří volají po chlebu a vodě a galejnických pracích, na druhé straně jsou naivně humanističtí amatéři, jejichž názory se blíží názorům anarchistů minulých století.

- speciální zařazení – oddělení pro vězně s poruchami osobnosti, oddělení pro sexuální devianty, bezdrogové zóny apod.

Důležitou roli hraje i adaptace člověka na podmínky ve vězení. (viz předcházející text).

V poslední době vystupují do popředí i otázky zacházení s vězni, odsouzenými na doživotí nebo k dlouholetým trestům odnětí svobody, zacházení s cizinci (problémy jsou zejména s velkými počty vězňů z republik bývalého SSSR). Podobně je tomu v případech nutnosti specializovaného zacházení s vězněnými sexuálními devianty, vězni trpícími poruchami osobnosti (psychopaty) nebo abuzéry drog či alkoholu.

Další zvláštní skupinu tvoří věznění členové organizovaného zločinu, kde spíše než rizika psychického selhání hrozí rizika bezpečnostní včetně pokusů o vysvobození „z venku“ nebo při eskortě do zdravotnického zařízení či k soudu. (oba případy se již staly). (Vzpomeňme již výše zmíněnou připravovanou lavinu vzpour vězňů ze zemí bývalého SSSR koncem roku 2001, jejímž cílem bylo umožnit útěk několika vězněným významným členů mafií. Záležitost byla naštěstí včas odhalena a eliminována.)

Z vlastní praxe si vzpomínám na osobní rozhovor s jedním z rusky mluvících vězňů, který se zapojil do vzpoury v jedné vazební věznici počátkem roku 2001, kdy nepokoje propukly ve většině českých vězeňských zařízení. Tento asi pětatřicetiletý muž posílal domů do Ruska dopis své matce, kde mimo jiné psal, že je zase ve vězení a uklidňoval maminku přibližně následujícími slovy: „Ale nelekej se, jídla je tu dost a taky nás tu nebijou“. Sám se ale do nepokojů aktivně zapojil. Když jsem se ho ptal proč a připomněl mu tuto větu z jeho dopisu vysvětlil mi, že má „odsezeno“ několik let na Sibiři. Do vzpoury se zapojil ze solidarity s druhými, i když osobně si na poměry ve vězení v Čechách po zkušenostech s vězením v jeho vlasti stěžovat nemůže.

Podobně je tomu u pachatelů nedbalostních trestných činů, trestných činů vyplývajících jen ze situace (např. nechtěné ublížení na zdraví, např. odstrčení s následným pádem poškozeného při roztržce, často spojená s alkoholem apod.). Především u této skupiny je třeba klást důraz na uplatňování trestů nespojených s odnětím svobody.

Legislativa a následně Vězeňská služba udělaly v této oblasti již mnoho dobrého a pokrok v zacházení s různými specifickými skupinami je zřetelný, přesto stále nikoliv zcela uspokojivý.

Z psychologicko-pedagogického hlediska by bylo zřejmě lepší, kdyby rozčlenění vězňů do typu věznic neprováděl soud podle formálně daných kritérií, ale specializovaná pracoviště Vězeňské služby na základě psychologického, pedagogického, psychiatrického a sociálního

Jako jiný příklad uvádíme názor významného slovenského psychologa G. Dobrotky, který dělí forenzní psychologii na:

- kriminologickou
- soudní
- penologickou
- soudně – lékařskou
- forenzně psychologický výzkum

*Čím promyšleněji lidé jednají,
tím účinněji je může postihnout náhoda.
Dürrenmatt*

1.4 Předmět forenzní psychologie

Jak jsme uvedli výše, forenzní psychologie se, obecně řečeno, zabývá chováním a prožíváním člověka v situacích regulovaných právem nebo při styku s právem, takže

forenzní psychologie studuje chování a prožívání toho, kdo

- a) **právo vykonává** (soudce, vyšetřovatel)
- b) **je právu podrobován** (podezřelý, obviněný, svědek, oběť, odsouzený, vězeň)

což znamená, že se zabývá zejména

- **osobností pachatele** - zejména studuje znaky, které odlišují kriminální populaci od nekriminální
- **psychologickými postupy, metodami a prostředky** zacházení s kriminálně jednajícími osobami i jejich reintegrací do společnosti
- **psychologií výpovědi** - zejména zásadami jejího vyhodnocování a věrohodnosti
- **posuzováním způsobilosti** jednotlivce k právním úkonům

Lze tedy říci, že z hlediska především trestního práva existují dva pohledy na současnou forenzní psychologii:

- **akcentující zkoumání příčin kriminality** a osobnosti pachatele (kriminální psychologie)
- **akcentující problematiku soudního líčení** včetně rozhodování soudce a utváření soudcovského přesvědčení

Někteří autoři používají jiné dělení a považují forenzní psychologii za vědu, která je:

- aplikována při objasňování a vyšetřování trestné činnosti a jejího soudního projednávání

3.4.7 Osobnost vězně.

K. Netík (78:28) cituje klasifikační typologii odsouzených, vypracovanou v roce 1965 Jesnessem. (typologie je určena pro mladistvé a mladé dospělé delikventy, avšak její záběr se ukázal mnohem širším).

Jesness rozeznával tyto typy:

- socializovaný, přizpůsobivý
- nezralý, pasivní
- neurotický, úzkostný
- nezralý, agresivní
- kulturou podmíněný
- vůdce
- neuroticky se odreagovávající
- neurotický, depresivní

Důležitým momentem účelného zacházení s vězni jsou aspekty penitenciární diagnostiky vězně a jeho zařazení do kolektivu odsouzených, práce a edukativních aktivit. Uplatňování těchto zásad provádí penitenciární pracovníci v rámci tzv. vnitřní diferenciací vězňů a programů zacházení s nimi. (Těmto otázkám se zejména věnovali J. Čepelák a M. Urbanová).

Vnější diferenciaci odsouzených provádí soud a zařazuje je do čtyř typů věznic A,B,C,D. (podrobně srovnej Zákon o výkonu trestu odnětí svobody).

Vnitřní diferenciací je výsledkem celkového zhodnocení osobnosti vězně. Právě na jeho základě se stanoví metody práce s vězněm, doporučené postupy pro jednání s ním, korekce případných poruch chování.

Obvykle se stanovují:

- zařazení do kolektivu vězňů – zohledňuje se věk, stupeň kriminální infekce (tzv. nebezpečnost vězně), plánované pracovní zařazení, plánované edukativní činnosti apod.
- charakter přidělené práce – přihlíží se k zdravotnímu stavu (klasifikaci), schopnostem, odbornosti vězně apod.
- edukativní a terapeutické činnosti – další vzdělávání, zájmové kroužky, skupinové poradenství apod.
- volnočasové aktivity – sportovní vyžití, zájmové kroužky apod.

- z podnětů samotného obviněného, personálu, lékaře, vlastních poznatků nebo u vytipovaných vězňů (srovnej např. NGR 41/2002) provádí orientační psychologické pohovory nebo psycho-diagnostickou činnost
- zabezpečuje individuální psychologickou péči o obviněné
- podílí se na výběru obviněných do práce
- podílí se na zkoumání příčin vzniku mimořádných událostí atd.

V těchto souvislostech úzce spolupracuje s lékařem a zejména s dalšími specialisty oddělení výkonu vazby a trestu, zejména speciálním pedagogem, sociálním pracovníkem, vychovateli, vrchními dozorcí a dalšími zaměstnanci Vězeňské služby.

V podmínkách výkonu trestu odnětí svobody (srovnej např. NGR 39/2000) se vedle výše uvedeného soustřeďuje dále zejména na:

- psychologickou diagnostiku odsouzených
- zpracovává psychologickou charakteristiku odsouzeného
- podílí se na zpracování konkrétního programu zacházení s vězněm, návrhu koncepce zacházení s odsouzenými a vyjadřuje se k vnitřní diferenciaci i skladbě programů zacházení
- podílí se v rámci své odbornosti na metodickém vedení vychovatelů, vychovatelů - terapeutů, lektorů instruktorů apod.
- provádí individuální psychologickou péči o odsouzené
- podílí se na výběru odsouzených k zařazení do práce a vzdělávání
- podílí se na rozhodování o udělení přerušování výkonu trestu, povolování volného pohybu, dočasného opuštění věznice apod.
- podílí se na návrhu na umístění odsouzeného do krizového, výstupního nebo specializovaného oddělení

Psycholog je i odborným poradcem vedení věznice, podílí se na vzdělávání personálu, vybraní psychologové pak provádějí psychologická vyšetření uchazečů o přijetí k Vězeňské službě atd. Nedílnou součástí činnosti psychologa je i účast na výzkumné činnosti, vyžaduje se permanentní resortní i mimoresortní vzdělávání.

Nutno připomenout, že stále významnější roli začíná v oblasti individuální práce s vězněm hrát i většina vězeňských duchovních.

- zabývá se zkoumáním a konstituováním teorií, které objasňují kriminální jednání
- aplikovanou ve vězeňství

Je nutné mít zároveň na paměti, že každá věda, zejména aplikovaná, pracuje se dvěma okruhy poznatků, a to **poznatky původními** a **poznatky převzatými**.

Poznatky původní jsou ty, které získává vlastní výzkumnou i teoretickou činností v úzké oblasti své působnosti. To neznámá, že tyto původní poznatky se nemohou stát poznatky převzatými pro další vědní disciplíny. Např. poznatky o některých typických aspektech chování sexuálních deviantů mohou výrazně obohatit sexuologii a psychopatologii.

Poznatky převzaté, jak vyplývá z výše uvedeného jsou ty, které daná disciplína přebírá z jiných věd, např. taktika výslechu pachatele (forezně psychologická problematika) používá poznatků z oblasti obecné psychologie, psychologie osobnosti, sociální psychologie, psychopatologie apod.

1. Autokorektivní úlohy:

✓ 1. Forezní psychologie patří mezi:

- základní psychologické disciplíny
- aplikované psychologické disciplíny
- srovnávací psychologické disciplíny

✓ 2. Forezní psychologie se obecně zabývá:

- činností, chováním a prožíváním člověka v situacích, regulovaných právem
- činností, chováním a prožíváním pachatele a oběti při jejich vzájemné interakci
- činností, chováním a prožíváním policisty, soudce a vězeňského dozorce při výkonu jejich pravomoci

✓ 3. Kriminalistickou psychologii zahrnujeme do fáze:

- počáteční
- přípravné
- prováděcí

✓ 4. Do fáze rozhodovací zahrnujeme:

- psychologii výslechu
- psychologii výpovědi
- soudní psychologii

✓ 5. Na problematiku motivace trestného činu, osobnosti pachatele apod. se soustřeďuje:

- kriminologická psychologie
- kriminalistická psychologie
- soudní psychologie

- gradace komplexů méněcennosti (zejména u mladistvých)
- růst zadluženosti
- homosexuální orientace

Podmínky výkonu trestu odnětí svobody považují mnozí psychologové za desocializační nikoli resocializační.

Ztráta základní sociální vazby na rodinu vede ve svých důsledcích často k hledání zázemí v homogenních kriminálních partách, což vede k fixaci na „vězeňské známosti“. Za spolupůsobení návyku na vězeňské prostředí, v důsledku toho i nesamostatnost, neschopnost najít a udržet si stále zaměstnání při zadluženosti.

Nepříznivě působí i délka pobytu ve výkon trestu odnětí svobody, protože právě tato skutečnost má podstatný vliv na ztrátu rodinného prostředí.

3.4.6 Úkoly a poslání penitenciárního psychologa.

Psychologické zkoumání vězňených osob má poměrně dlouhou tradici. Byl překonán mýtus o absolutní a trvalé odlišnosti osobnosti kriminálního delikventa od normální populace. Penitenciární psycholog však ve své praxi naráží na mnohá úskalí. Je to zejména nedůvěra většiny vězňených osob, které psychologa chápou jako součást vězeňského personálu, obávají se, aby skutečnosti, které mu sdělí, nebyly proti nim použity apod. Role penitenciárního psychologa je proto velmi složitá. Vedle diagnostiky se zabývá i krizovou intervencí, ovlivňuje denní zacházení s vězni včetně jejich umisťování do cel a kolektivů apod.

I když se pozice psychologů proti minulosti výrazně změnila (např. před rokem 1989 musel i psycholog být uniformovaným příslušníkem tehdejšího SNV a v uniformě vykonávat službu), dnes je (až na několik posledních výjimek) výhradně civilním zaměstnancem, je většinou vězňů tradičně stále chápán jak je výše uvedeno. Počty psychologů ve věznicích byly významně posíleny a psychologové přišli i do vazebních věznic, kde před rokem 1989 působili pouze velmi výjimečně.

Ve vazební věznici se psycholog soustřeďuje zejména na: (srovnej např. Nařízení generálního ředitele VS ČR 33/1996 – dále NGR)

- podávání odborných stanovisek k umisťování obviněných do cel

Výchovná práce je nesnadná, vyžaduje důkladný rozbor příčin takového chování (většinou spočívá v problémech v hluboké minulosti, až v dětství).

3. **Přizpůsobení se nepřiměřenou kompenzací** – odsouzený se vychloubá svou dosavadní trestnou činností i tím, co spáchá, až se dostane na svobodu. Takový jedinec hraje roli „velkého zločince“, ale v podstatě si není jist sám sebou. Reakce spočívá v přehlušení obvyklých reakcí na výkon trestu odnětí svobody (starosti, pocity, porážky...).
4. **Přizpůsobení se nepřiměřenou projekcí** – je nejjednodušší způsob zacházení s pocitem viny. Obviňování někoho jiného, vyhýbání se odpovědnosti tvrzením, že za trestný čin může někdo jiný nebo ho někdo jiný způsobil.
5. **Přizpůsobení se únikem** – člověk plánuje, jak ve skutečnosti ze situace unikne, únik do denního snění. Adaptace únikem bývá často spojena s požíváním alkoholu nebo drog, může snadno vyústit do vzniku závislosti.

Pokud se s těmito typy přizpůsobení odborně nepracuje, může dojít spíše ke zhoršení psychického stavu odsouzených. Výsledky výzkumů ukazují na výrazný nárůst negativních psychických změn v souvislosti s opakovaným či dlouhodobým pobytem ve výkonu trestu odnětí svobody. Jestliže při vstupu do vězení byly přítomny pouhé náznaky, rysy osobnosti, v průběhu pobytu ve vězení se tyto prohloubily a zvýraznily.

Možné negativní sociální důsledky výkonu trestu odnětí svobody:

- nebezpečí vzájemné demoralizace vězňů samotných („druhý život“ odsouzených, proces prizonizace)
- jako donucovací prostředek má negativní vliv na odsouzeného – posiluje otrlost, lhostejnost, podlézavost
- zpřetrhání sociálních vztahů nejen neužitečných, ale hlavně sociálně užitečných (rozbití rodiny)
- sociální stigmatizace (nálepka pobytu ve vězení) jako překážka jeho resocializace a zejména reintegrace do společnosti
- narušení volných vlastností vězňů: sebeovládání, samostatnost, schopnost rozhodovat se, ukázněnost, namísto toho nastupuje výchova k infantilismu, k nesamostatnosti

2. kapitola

2 Nástin historického vývoje a utváření forenzní psychologie na pozadí studia zločinu

Následující kapitola je pojata šíře než jako pouhé úzké dějiny aplikovaného oboru forenzní psychologie. Cílem je poskytnout studujícímu obecnější informaci o psychologickém, sociologickém i kriminologickém zkoumání zločinu v průběhu vývoje vědy, přístupech k jeho řešení včetně potrestání pachatelů. Je přirozené, že akcentována jsou hlediska psychologická a sociologická. Podrobněji se věnujeme jednotlivým fázím a obdobím vývoje forenzní psychologie jako vědy.

Doba potřebná k prostudování: 6 hodin
Literatura: 34, 41, 43, 78, 97

Kdo se odvolává na dějiny by neměl zapomínat, že Adam s Evou si listem nezakryli ústa.

Brie

Nejprve si na tomto místě si opět připomeňme, že forenzní psychologii nelze zužovat pouze na problém kriminality, i když samozřejmě jej lze označit za její hlavní náplň. Forenzní psychologie vstupuje do praxe např. i v občansko právních sporech, které bývají rovněž často velmi vypjaté a emotivní (svěření dětí do výchovy, rozhodnutí o výchovném opatření apod.).

Podobně jako vznik mnoha dalších aplikovaných psychologických disciplín není přesně datován, není uspokojivě vysvětlen ani vznik forenzní psychologie. Z obecné psychologie si pamatujeme, že psychologie jako samostatná věda je poměrně mladou disciplínou (její vznik se datuje rokem 1879, kdy W. Wundt založil v Lipsku první psychologickou laboratoř), avšak o vysvětlení podstaty života a duševních procesů se snažili lidé od úsvitu své existence.

Proto psychické jevy zkoumali systematicky nejprve filozofové. Z filozofie jako základu všech věd se postupně vydělily nejprve matematika a přírodní vědy, později biologie a historie a nakonec sociologie a psychologie. Představy o duševním životě byly zprvu poplatné mytologii a teologii.

Obvykle (např. 96) se uvádějí tři základní předpoklady potřebné pro vznik a rozvoj psychologie jako samostatné vědy, a to

- rozvoj filosofického myšlení a poznání
- určení předmětu zkoumání psychologie
- rozvoj metod vědeckého zkoumání, zejména pozorování a experimentu

Překotný a bouřlivý rozvoj vědeckého poznání vedl nejen ke vzniku nových vědeckých disciplín, ale zejména k polarizaci a specializaci stávajících, vznikaly aplikované psychologické disciplíny.

S rozvojem společnosti se začaly vedle pozitivních prvků působení civilizace vyskytovat a rozvíjet i prvky sociálně patologické, především zločinnost a prostituce. Proto snaha studovat a zejména potírat zločin, jeho příčiny, působení i následky sahá rovněž velmi hluboko do lidské historie.

Ve středověku byla celá věda ve své většině poplatná náboženské ideologii a učení. K zločinci se přistupovalo z hlediska náboženských dogmat, porušení božích příkázání apod. Ideou a posláním trestů bylo zastrašení. I když samozřejmě lidé zločiny páchali, lze **tresty v tomto období označit velmi často za nepřiměřené až kruté, jejichž jediným cílem byla odplata a odstrašení druhých**. Přiznání byla často vynucována na mučidlech.

Byly uplatňovány hlavně tři skupiny trestů – trest smrti (tzv. „mírnější – stětí, oběšení, ale i drastické – upálení, zahrabání zaživa, čtvrcení, lámání v kole, naražení na kůl apod.), tresty mrzačící (useknutí ruky, vytržení jazyka, oslepení apod.) a difamující (zneuctvující), např. pranýře. O příčinách a důvodech zločinu a zejména psychologických a sociálních příčinách se neuvažovalo. Za zločince byl často považován i duševně postižený člověk jen proto, že se odlišoval od ostatních. Je známou skutečností, kolik duševně nemocných skončilo na popravištích nebo na hranicích inkvizice, protože jejich abnormalita byla vykládána jako posedlost ďáblem. Tento přístup ovládal názory na řešení zločinnosti po několik století, než se jako první proti tomu pojetí včetně nakládání se zločinci ozvali francouzští encyklopedisté. **Soustavný a systematický vědecký zájem** o kriminalitu jako sociální jev i zájem o osobnost pachatele a úlohu sociálního prostředí se datuje do poloviny 18. století a je spojen se jménem italského osvícence **Cesare Beccarii** (1738 - 1794).

- d) zřizování krizových oddělení pro obviněné
- e) zřizování probačních pracovníků

Výkon trestu odnětí svobody je zátěžová situace, která závisí na tom, je-li pokračováním výkonu vazby nebo přímým nástupem do výkonu trestu odnětí svobody.

Stupeň zátěže a míra schopnosti odsouzeného adaptovat se na vězeňské podmínky (viz předchozí text) závisí na:

- **osobnosti odsouzeného** (připravenost ke zvládnutí náročných životních situací, na jeho schopnosti adaptovat se, na ochotě poznat svou osobnost a ochotě změnit své chování či životní styl).
- **podmínkách výkonu trestu** (typ vězeňského zařízení, sociálním klimatu oddělení v kterém odsouzený je).
- **na novosti požadavků a podmínek** (zda je pro odsouzeného situace nová, neznámá, zda nastupuje přímo do výkonu trestu odnětí svobody).

Pro ty, kteří přecházejí do výkonu trestu odnětí svobody z vazby je tato situace protahovanou zátěžovou situací. Hlavně ti, kdo byli umístěni na pevné vazbě mohou pociťovat i jistou úlevu, mají-li navíc možnost pracovat.

Odsouzení, kteří nastupují do výkonu trestu odnětí svobody přímo, prožívají počáteční „šok ze ztráty svobody“. Lze u nich očekávat i některé reakce, které byly popsány u vazební situace. Negativně působí i nedostatek pracovních příležitostí. Adaptace na podmínky výkonu trestu odnětí svobody je významně poznamenána neformální vězeňskou subkulturou, tzv. druhým životem odsouzených. Opět je tento fakt ovlivněn nedostatkem pracovních příležitostí pro odsouzené.

Adaptaci na podmínky výkonu trestu odnětí svobody lze podle J. Čepeláka rozdělit do pěti základních typů :

1. **Realistické přizpůsobení** – Jedinec sociálně zralý a psychicky odolný vůči zátěži se orientuje na vyhlídku podmíněného propuštění, je motivován k hlubšímu poznání své osobnosti a ke změně chování.
2. **Agresivně nepřátelské přizpůsobení** – bývá namířeno jak proti personálu, tak proti spoluvězňům. Ironizování, zesměšňování, zastrašování, fyzické napadání druhých – tedy postoj „proti všem“.

jako prostředek k redukci nadměrného vnitřního napětí). Autoagresivní projevy mohou mít demonstrativní povahu a mohou být pokusy o vydírání personálu (hlavně u recidivistů).

3. Reakce netrestající vůbec – úniky

- **únik přímý, fyzický** – může se realizovat pokusy o útěk nebo úplným přiznáním, někdy i toho, co obviněný nespáchal
- **únik nepřímý, psychický** – projevuje se do sebe staženým chováním, sebeizolací, únikem do fantazie, únikem k droze, únikem do psychických i somatických nemocí, časté dekompenzace psychického stavu u psychopatických osob do hraničního psychotického stavu, do vazební psychózy.

Mobilizace obranných frustračních mechanismů se dále pak projevuje vyvoláním racionalizace, projekce a jiných obranných mechanismů. Obviněný úměrně délce vazby své činy omlouvá, přikrašluje motiv svého činu, hledá sám před sebou i před ostatní společností vhodnou omluvu svého činu. Zároveň přisuzuje chyby ostatním, svaluje na ně vinu a svou s odstupem času popírá. **S délkou pobytu ve vazbě klesá věrohodnost výpovědi obviněného!!**

Frustrace v obviněném zpravidla vyvolává pocity nelibosti, úzkosti a nejistoty. Jeho chování není motivováno a vykazuje všechny znaky chování frustrovaného:

- cílem je frustrace sama, je stereotypní, rigidní, neproměnlivé, neadaptivní
- není regulovatelné, je nepřízpůsobivé i na povzbuzení
- je nekonstruktivní, často i destruktivní
- vlivem citových vztahů a stavů je maladaptivní
- regrese či zhoršení až blokování procesu učení
- úbytek energie vedoucí k rezignaci

Proti zhoršování psychického stavu obviněných ve VV vhodně působí tyto faktory:

- a) transparentní proces vyšetřování
- b) co největší a co nejefektivnější kontakty obviněného s obhájcem
- c) realizace volné vazby či vazby se zmírněným režimem v největším počtu odůvodněných případů a tím odstranění nadbytečné sociální izolace a sensorické deprivace

Za úsvit studia zločinnosti z pozic forenzní psychologie je považován rok 1792, kdy vycházejí práce J. Eckerthausena „Nutnost psychologického posuzování a poznání zločinců“ a J. Schaumanna „Úvod do kriminální psychologie“.

2.1 Vývoj forenzní psychologie rozdělujeme do čtyř fází :

2.1.1 Nastolení forezně psychologické problematiky ve II. polovině 18. století

V této době se objevují první systematické práce a díla, která vycházejí z psychologických přístupů ke zkoumání problematiky zločinu. Zabývají se motivací trestné činnosti, osobností zločince, objevují se první kazuistiky, autoři se soustřeďují na prožívání a psychické procesy pachatele. Pokrok lze spatřovat především v aplikaci nových přístupů, jelikož dřívější uplatňování útrpného práva nedávalo pro psychologické zkoumání zločinu žádný prostor. Objevují se první zásadní studie, zabývající se zločinem z vědeckého pohledu.

Na prvním místě je třeba jmenovat práci již výše zmíněného **Cesare Beccarii „O zločinech a trestech“** (Dei delitti e delle pene), **vydanou v roce 1764**. (Pro českého čtenáře je zajímavé, že první cizojazyčný překlad vyšel v roce 1765 v němčině v Praze. Česky pak toto dílo vyšlo v roce 1894). Beccaria v tomto svém díle přichází s myšlenkou presumpce neviny, zabývá se možnostmi převýchovy zločinců i prevence zločinnosti když píše, že „lépe jest zločinům předcházeti než je trestati“. Zákony mají být podle C. Beccarii jasné a srozumitelné každému.

Formuloval zásadu "nulum crimen sine lege" (není zločinu bez zákona) a "nulla pena sine lege" (žádný trest bez zákona). Za příčiny zločinu označoval chudobu, nevědomost a pud egoismu. Nastolil otázku přiměřenosti trestu za spáchaný zločin, uvažoval nad účelností trestu smrti, který by měl být, podle jeho názoru, uplatňován jen výjimečně, odmítal mučení a mučidla jako krutá a neúčinná zařízení. Měřítkem zločinu je škoda společnosti, řečeno moderním jazykem jeho společenská nebezpečnost. Trest má následovat rychle po spáchaní zločinu a má být úměrný vině. Dle C. Beccarii (cit. dle 38:17) „jednou z největších překážek zločinů není ukrutnost trestů, ale nevyhnutelnost těchto“. C. Beccaria vyslovil na svoji dobu odvážné a převratné myšlenky, z nichž mnohé jsou aplikovány i v moderním právu a tím význam Beccariovy osobnosti sahá až do dnešní doby.

Objektivně je nutno konstatovat, že podobné názory vyslovovali i další myslitelé té doby (např. J. J. Rousseau, Ch. de Montesquieu, T. More), avšak roztříštěně a často v jiných souvislostech. (Známý a často citovaný je třeba výrok J. J. Rousseaua „Člověče nehledej příčiny zla, ty sám jsi jeho příčinou“).

C. Beccaria je považován za zakladatele **klasické kriminologické školy**, která vycházela z toho, že soud má zkoumat to, co se objektivně stalo, zatímco zkoumání motivace trestného činu je poplatné subjektivním postojům a pocitům soudců. Lze tedy s vědomím značného zjednodušení shrnout, že klasická škola sice správně posuzovala zločin jako sociální jev, avšak málo se věnovala nebo téměř odhlížela od osobnosti pachatele.

2.1.2 Rozvoj forenzně psychologického zkoumání v 19. století

19. století je charakterizováno prudkým rozvojem vědy a jejím osvobozením se z různých dogmat, především náboženských. Výrazně k tomu přispívá zejména rozvoj experimentu jako základního fenoménu výzkumu a ověřování vědeckých hypotéz a postupů. Uvnitř kriminalistiky vznikají a rozvíjejí se antropometrie, daktyloskopie, balistika a trasologie, pokrok medicíny, chemie a dalších věd přináší další významné zbraně pro boj se zločinci. (Velmi pěkně toto období kriminalistických objevů vystihli tvůrci česko-rakouského televizního seriálu Dobrodružství kriminalistiky).

Zatímco do této doby byl zájem o psychiku pachatele velmi roztříštěný a nesystematický, začínají si odborníci postupně klást otázky o věrohodnosti výpovědí, jejich možném zkreslení či omylech v nich. Ukazuje se, že ne každá výpověď svědka je přesná a pravdivá, ne každé doznání usvědčuje pachatele a je věrohodné, objevuje se snaha o volné hodnocení důkazů soudcem a je věnována pozornost i správnému a nezvratnému hodnocení důkazů v souvislosti s možným justičním omylem. V první polovině 19. století to jsou především právníci, kteří si začínají všimnout těchto psychologických aspektů při trestním řízení, uvědomují se rizika nesprávných přístupů a postupů při vyšetřování, zneužívání pravomoci atd. (Jsou to např. Friedrich, který v roce 1835 vydává první „Rukověť soudní psychologie“ nebo A. von Feuerbach „Zvláštní a tajemné případy ve světle soudních spisů.“

z prostředí vazby. Často tíživější je pocit nejistoty a obav z budoucna (co bude s rodinou, ztráta práce, obavy z vyšetřování, spolupachatelů apod.). Má strach ze stigmatizace rodiny. Paradoxně tedy pro člověka s dobrým sociálním zázemím znamená uvěznění daleko větší zátěž než u těch, kteří toto zázemí nemají. Na reakci na vazbu se podílí aktuální sociální situace, jako je vzdálenost od místa bydliště, kvalita styku s rodinou, advokátem, fáze vyšetřování či soudního projednávání, zdravotní stav, životní návyky (především vliv závislosti).

Přestože každý obviněný prožívá reakce na zátěžovou situaci vazby individuálně, reagují všichni tzv. **frustrací potřeb**.

Frustrace potřeb ovlivňuje jejich chování a mobilizuje obranné mechanismy, které mohou ovlivnit kvalitu vyšetřování (čím delší vazba, tím rozvinutější mechanismus racionalizace).

Typy nejčastějších reakcí obviněných ve vazbě:

1. Reakce trestající navenek, která je:

a) namířena proti vězeňskému personálu

- **formou fyzickou** (přímý útok)
- **formou verbální** (kverulace, neustálé stížnosti)

b) namířena proti dalším obviněným formou šikany ze strany fyzicky zdatnějšího, často dominantního jedince. Šikana bývá prováděna i z nudy, bojem o vedoucí postavení ve skupině, popř. dokázáním si vlastní síly a nadvlády nad druhými. Šikany se dopouštějí osobnosti s psychopatickými rysy výrazně egocentrické nebo citově anetické (necitlivé).

V poslední době se však zjišťuje, že se šikany dopouštějí více ti jedinci, kteří jsou sami potencialem obětmi šikany a nacházejí si oběti ještě slabší. Ukazuje se, že tradiční forma šikany ze strany dominantních agresorů s vysokým stupněm kriminální infekce přestává být jedinou a šikany se dopouštějí stále více i vězni s jinou osobnostní charakteristikou.

2. Reakce trestající dovnitř:

- sebeobviňování, sebepoškozování, hladovky, pokus o sebevraždu jako reakce na stavy úzkosti, nejistoty, beznaděje, bezradnosti, nahromadění vnitřního napětí (pořezání hlavně u recidivistů slouží

adaptace na vězeňské prostředí nebývá vždy nejlepším signálem pro budoucnost vězněného jedince.

Odeznění krize je poslední etapou jejího průběhu a vede zpravidla ke smíření se s danou situací. Na vyrovnání se s krizí usuzujeme tehdy, když vězeň dokáže myslet na situaci svého uvěznění, ve které žije tak, aby ho to neničilo (nedeprimovalo) a zároveň, aby se mu tato situace nevtírala do vědomí proti jeho vůli (dokáže myslet i na něco jiného). Vyrovnání se s krizí může pochopitelně mít i méně vhodné symptomy. Jedná se především o rezignaci nebo naopak o nesmíření se s daným stavem, což má nejčastěji dekompenzační charakter. J. Paukertová a J. Sochůrek (84) upozorňují, že výše uvedená krize z věznění, kterou trpí odsouzení nebo obvinění, je jednou z příčin možného konfliktu s příslušníky Vězeňské služby ČR. Příslušníci, kteří plní úkoly bezpečnostní povahy, nemají prostor pro diskusi či polemiku s vězněm jako například vychovatel, pedagog, psycholog nebo jiný specialista terapeut. Krize postihuje vězně rozdílně, ale lze bezpečně konstatovat, že cizinci jí trpí ve větší míře (jestliže se nejedná o zkušené recidivisty). K výše uvedeným skutečnostem přispívá i existující komunikační bariéra mezi nimi a personálem.

V literatuře je mezi poruchami, které se mohou objevit ve výkonu vazby, popisován i tzv. Ganserův syndrom. Je řazen mezi disociativní (konverzní) poruchy, dříve označované jako poruchy hysterické. Nejsou přítomny příznaky tělesného postižení, je zde však časová souvislost se stresem. Např. P. Pavlovský (85:65) konstatuje psychogenní kvalitativní změny vědomí, dětinské chování a hrubě nesprávné odpovědi. Syndrom se vyskytuje vzácně, může být přítomna úzkost, halucinace, paranoidita. Vězni bývá často simulován, odborné zhodnocení a diagnóza náleží psychiatrovi.

3.4.5 Psychické a sociální důsledky výkonu vazby a výkonu trestu

Z psychologického hlediska představuje vzetí do vazby velice závažnou zátěžovou situaci pro obviněné, kteří se v této situaci nacházejí poprvé. Pro ně je to situace nová, neznámá. Jinak prožívá tuto situaci recidivista, pro něhož již situace známa je.

Prožívání psychické zátěže závisí tedy do značné míry na předešlé zkušenosti, ale i životní situaci před uvězněním. Současně je závislé na psychické vybavenosti a připravenosti obviněného zvládat zátěžové situace a na jeho odolnosti. Nejde jen o aktuální zátěž

(Jednou z nejznámějších kriminalistických záhad této doby je vražda a vůbec osobnost Kašpara Hausera. V roce 1828 se v ulicích Norimberku objevil podivně se chovající a zmateně pobíhající mladík, u kterého byl nalezen dopis určený veliteli tamní vojenské posádky. Projevy vzrostlého mladíka odpovídaly mentálnímu věku tříletého dítěte, uměl však napsat své jméno. Během následujících pěti let se naučil číst a psát a netajil se tím, že si vzpomíná na řadu detailů ze svého předchozího života, který prožil, podle své výpovědi, ve sklepení neznámého domu. Když se rozneslo, že chce napsat paměti byl přepaden a zraněn. V roce 1833 obdržel dopis, ve kterém jej jeho skutečná matka či někdo jiný, kdo se za ni jen vydával, zvala na schůzku. Na této schůzce byl zavražděn. Dodnes se neví, kdo Kašpar Hauser byl. Objevily se nejrůznější teorie. Jedna z nich uvádí, že, že byl královským synem a byl zavražděn proto, aby nemohl nastoupit na trůn.)

Ve druhé polovině 19. století ovládly kriminologii názory italského lékaře, psychiatra **Cesare Lombrosa** (1835 - 1909), který se stal zakladatelem a hlavním představitelem kriminálně **antropologické školy**, nazývané také **škola pozitivistická**, protože vyšla z pozitivistické filosofie A. Comta. Jeho nejznámějším dílem je spis „Člověk zločinný ve vztahu k antropologii, právní vědě a psychiatrii“, ve kterém formuloval svoji teorii, že **lidé se zločinci nestávají, ale rodí.**

C. Lombroso působil jako psychiatr v léčebně pro duševně choré, kde byli i duševně nemocní zločinci. Ti jej zaujali nejvíce a počal se jim věnovat. Za více jak 50 let odborné praxe provedl antropologická měření více než 25.000 pachatelů trestných činů a zjistil, že se u nich vyskytují některé typické anomálie. Hájil teorii tzv. rozeného zločince a na základě svých výzkumů i postoj, že existuje typ člověka, předurčeného k dráze zločince.

C. Lombroso vytvořil i **typologii zločince**. Zločince dělil na:

- rozeného delikventa
- pachatele z vášně a náruživosti
- pachatele duševně nemocného (šíleného)
- recidivistu neboli pachatele s kriminálním návykem
- zdánlivého pachatele (stane se jím v důsledku nešťastné shody okolností)
- příležitostního pachatele (situačního)

Později mnoho svých názorů revidoval nebo z nich ustoupil a uznával i jiné příčiny kriminálního chování, např. bídu, alkoholismus, působení Mafie a Cammory, mírné tresty, odstranění trestu smrti, podmíněná propuštění, přistěhovalectví apod. Trest považoval zároveň za represii i prevenci. Jako významný prvek prevence kriminality zdůrazňoval zdokonalenou výchovu dětí.

Teorie rozeného zločince a specifických antropologických znaků zločinců byla vyvrácena ještě za Lombrosova života. Jeho odpůrci dokázali, že mnoho lidí, kteří vykazují dle C. Lombrosa zločinné znaky zločinci nejsou a naopak ti, kteří je nevykazují jimi mohou být.

C. Lombroso podle tělesných typů rozlišoval i typy trestné činnosti nositelů těchto znaků. Hrbatí podle jeho výzkumů mají sklon k falšování a žhářství, ale zřídka se stávají vrahy. U silničních lupičů konstatoval černé husté vlasy a černé oči, u obyčejných zlodějů šedé oči, malý tělesný vzrůst i váhu. Vrazi mívají skelný strnulý zrak, úzké rty, velký nos, dlouhé uši, velké špičáky a často šilhají. (dle 41:24)

Pokračovatelem Lombrosovým byl nejprve novinář, později profesor trestního práva **Enrico Ferri**. Kriminalita je podle názorů ovlivněna prostředím, ve kterém pachatel žije na straně jedné a vrozenými, příležitostnými a nahodilými fenomény na straně druhé. Příčiny zločinnosti rozdělil na společenské, antropologické a fyzické.

Vypracoval podobně jako mnoho dalších i typologii zločinců. Ty rozdělil na typy:

- rozené
- duševně choré
- vášnivé
- příležitostné
- ze zvyku
- neúmyslné

Třetím významným kriminologem té doby byl Raffaello Garofalo. Zastával názor, že zločinec je anomální, duševně vyšinutý jedinec, neschopný přizpůsobit se životu společnosti. Společnost umožňuje vývoj a rozvoj zločinnosti. Primární příčiny zločinnosti jsou však v osobnosti pachatelů.

I když přístupy C. Lombrosa a jeho pokračovatelů byly vyvráceny a zpochybněny, jejich největší přínos pro rozvoj vědeckého zkoumání zločinu tkví v tom, že obrátili pozornost k osobnosti zločince a podmínkám, ve kterých se vyvíjí.

Další významnou ucelenou myšlenkovou koncepcí byly směry, označované jako **sociologický, geografický nebo kulturní determinismus**. Tyto koncepce vycházejí z předpokladu, že příčina

Propuknutí krize je obvykle spojeno s uvězněním, jde o bezprostřední reakci na vlastní akt uvězněním. Mívá podobu protestního chování – hysterického křičení či pláče nebo naopak jako slabost, apatii, projevů malomyslnosti a deprese. Vězeň je zmaten, obtížně se v novém prostředí orientuje. Je dán na celu mezi ostatní. Ti se jej zpravidla ujímají a radí mu. I když ve vazebních věznicích jsou důsledně oddělováni již dříve věznění od prvovězňených, setkává se na cele s lidmi, kteří jsou ve vazbě i několik měsíců nebo let. Ti mu předávají ihned všechny zkušenosti a radí mu, často se staví do role „mazáků“. Jeho psychického oslabení je často zneužito. Buť je umístování do cel věnována vězeňským personálem značná pozornost, nelze ve všech případech vzhledem k omezené kapacitě a nevyhovující architektuře většiny českých vazebních věznic důsledně realizovat.

Popírání krize – člověk se chová navenek, „jako by se nic nestalo“. Je utlumený, apatický, jakoby mimo realitu. Někdy, zejména u mladých vězňů, přichází pozérství – hraje si na cynika, siláka, tvrdého a ostříleného hochu. Svoji pozici mezi ostatními si buduje pomocí výmyslů o závažnosti trestné činnosti, známosti s vlivnými osobnostmi. V chování se tato forma projevuje drzostí vůči vězeňskému personálu apod.

Zajetí krizí je centrální etapou celkové krizové situace. Někdy se též mluví o intruzi. Je tím míněno vtíravé nutkání (jakoby obsese), která do vědomí člověka v krizi vrací opakovaně myšlenky a představy s převážně negativním citovým zabarvením. Je to určité, velmi nepříjemné a rozvinuté, přitom subjektivně neovládané, opakování druhé etapy – vlastního propuknutí krize. Zajetí krizí tvoří přechod mezi tím, co již proběhlo, ale i tím, co bude. Nastupují adaptační psychické mechanismy. Člověk se postupně s krizí vyrovnává, vyvazuje se z ní. Postupně nachází základ pro adaptaci na podmínky, které se nedají změnit. Přijímá novou situaci, postupně v ní nachází svůj prostor pro reagování a uspokojení (nezřídka pouze náhradní) základních potřeb.

Vyrovnaní se s krizí následuje až po částečném „vyvázání se“, člověka ze zajetí krizí. Je to období hledání adaptace na podmínky, které se nedají změnit. Je to série pokusů, z nichž jen některé povedou k cíli – přijmout novou situaci, najít si v ní svůj prostor pro reagování a uspokojení (nezřídka pouze náhradní) základních potřeb. Ve vězení může mít však i podobu počínající prizonizace či nepravého konformismu. Nápadně rychlá, tzv. pozitivní a bezproblémová,

VĚZENĚ

- je objektem zacházení z venku, je na něho vykonáván režimový a další nátlak
- je závislejší, spíše dělá, co mu je umožněno, dovoleno nebo přikázáno
- životní rytmus mu určují jiní (ať personál nebo spoluvězni) a jde o rytmus pro něho nezvyklý
- sebedůvěra je snižována, člověk nic nedělá, nebo dělá to, co nechce, neumí, či co se mu protiví, co ho neuspokojuje
- výrazná, i když relativní sociální izolace a styk s neznámými lidmi nebo styk s lidmi, jemuž se nedá vyhnout, a o který nestojí
- pobyt v nepřívětivém a často neznámém prostředí, minimální možnost výběru jiného prostředí
- okruh zájmů se zúžil na uspokojení nejzákladnějších potřeb, často jde jen o náhradní uspokojování
- v začínající krizi z uvěznění nerozumí svému psychickému stavu, ztrácí nad ním vládu a kontrolu
- v jeho citovém stavu začíná dominovat soubor negativních emocionálních zážitků
- komplexnost časoprostorové dimenze se bortí, intenzivně žije jen v přítomnosti, budoucnost je velmi nejistá, s obavami očekávaná, minulost je ztracena

Provedené srovnání ukazuje, že jádrem krize z uvěznění je vlastně deformovaný, odchylný, změněný, nezřídka i náhradní způsob uspokojování potřeb, a to ať už primárních (biologických) či sekundárních (psychologických či sociálních). Dá se tedy říci, že základem krize z uvěznění je též deprivace situace.

Krize z uvěznění je postupně zvládána pomocí osobních adaptačních mechanismů. Převládají formy pasivní adaptace (schopnost přizpůsobit se), méně formy adaptace aktivní a tvořivé (schopnost přizpůsobit si).

Typický průběh krize z uvěznění má tato stadia:

- **propuknutí krize**
- **popírání krize**
- **zajetí krizí**
- **vyrovnání se s krizí**
- **odeznění krize**

kriminálního chování je mimo osobnost zločince. Mezi významné představitele této školy patřil Belgičan **Adolphe Quételet**. Tento matematik a statistik zastával názor, že zločinnost je sociálně ovlivňována a determinována, vzniká tedy jako jev sociální. Stav zločinnosti ve společnosti je výrazem jejího celkového stavu. Existence zločinu je z podstatné části vyvolána stabilními silami, které působí nezávisle na vůli lidí, tedy sociálními podmínkami.

Další pokusy o výklad kriminality jsou spojeny se jmény francouzských sociologů a filosofů **Gabriela Tardeho a Émile Durkheima**.

Tarde, který patřil k předním kritikům Lombrosovým, zastává přísně sociálně psychologická hlediska. Růst zločinnosti a její příčiny vidí v rozvíjejících se konfliktech vžitých sociálních norem. Oba tito myslitelé považují kriminalitu za přirozenou součást společnosti. Za příčiny kriminality označovali sociálně psychologické mechanismy v chování lidí. E. Durkheim zašel postupně dále než G. Tarde a uváděl, že zločinnost je v podstatě přirozeným regulátorem společenského vývoje. Kriminalita jako taková má konstantní charakter a její vzestup nebo pokles je známkou určitých vnitřních pohybů ve společnosti. Pro pochopení kriminality tedy není důležité chování jedince, ale chování skupiny, davu a dalších sociálních uskupení.

Opomenout nelze ani sice vědecky bezcenné, ale přesto zajímavé názory anarchisticky smýšlejících kriminologů. Byli jimi především **P. Dorado, A. Molinary a P. Kropotkin**. Podle jejich názoru zločin neexistuje, protože neexistuje vina a proto nemá nikdo právo někoho trestat. Zločinec je ve skutečnosti obětí společnosti a proto má být společností chráněn, ne trestán.

Např. ruský kníže Petr Kropotkin byl silně ovlivněn názory Lombrosovými. P. Kropotkin zvláště brojil proti věznění zločinců. Vězení považoval za neúčelné zařízení, kde se člověk spíše zkaží než napraví, je demoralizován a degradován. Vězení je ve skutečnosti místo plné intrik, udavačství, šíří se zde homosexualita a vězňové jsou vystavováni surovosti dozorců. Místo vězení potřebuje každý člověk láskyplné zacházení a absolutní svobodu. Zločinci jsou lidé s nemocným mozkiem a nervy, což je činí nespokojenými, vzrušitelnými a zlomyslnými, proto se dostávají do konfliktů se zákonem. Tyto konflikty jsou způsobeny nedostatkem svobody. P. Kropotkin obviňuje společnost, že její systém vytváří z lidí bestie místo aby z lidí nemocných činil lidi zdravé.

2.1.3 Vznik forenzní psychologie jako experimentální disciplíny na počátku 20. století

Počátkem 20. století získává forenzní psychologie svoji současnou podobu a roste její význam pro právo. Upevňuje si své postavení, (i když jako samostatná aplikovaná psychologická disciplína je akceptována až po II. světové válce), psychologové začínají být zváni jako znalci k soudům a jsou žádáni o názor během vyšetřování. Vlnu zájmu o psychologii zločinu zvedají i autoři klasické kriminální literatury, jejichž hrdinové mají často k řešení složitých případů psychologický přístup nebo zápletku příběhu je kriminálně-psychologická. Jmenovat můžeme A. C. Doyle a jeho Sherlocka Holmese, Agathu Christie a její slavné detektivy pana Poiroita, slečnu Marplowou, z americké literatury Ed Mc Baina a jeho inspektora Carellu nebo právníka Perryho Masona v knihách E. S. Gardnera a mnoho dalších.

Za zakladatele moderní forenzní psychologie je považován rakouský kriminalista a právník **Hans Gross** (1847 - 1915), který v roce 1905 vydal učebnici Kriminální psychologie (též působil jako učitel na Karlově univerzitě v Praze).

Hlavním přínosem Grossovým je odklon od hledání odchylek ve zločincově psychice, jinými slovy důležité nejsou poznatky z psychopatologie, ale poznatky z oblasti standardního fungování psychiky. Psychologie užívaná v právu se musí zabývat tím, jak vnímá, myslí a co prožívá pachatel, svědek, soudce a další zúčastněné osoby i tím, jakých omylů se mohou dopustit. Byl to H. Gross, kdo přivedl psychology do soudních síní, kde se vyjadřovali k věrohodnosti výpovědi a dalším psychologickým aspektům trestního řízení.

Rok po H. Grossovi, v roce 1906, vydává Francouz E. Claparede spis Soudní psychologie. V tomto díle člení forenzní psychologii na kriminální psychologii (psychické zvláštnosti zločince) a právní psychologii (psychologické stránky soudní činnosti)

obtížnost situace úspěšné integrace do společnosti po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody je zřejmá.

Je však nutné mít na paměti, že většina aktivit práce s odsouzenými (přes velkou snahu Vězeňské služby, pokrok v personální i materiállové oblasti, který přinesl možnost uplatňování moderních způsobů zacházení s vězni) se děje v needukativním prostředí.

3.4.4 Penitenciární problémy adaptace

Mnozí vězni po nástupu do výkonu trestu nebo vazby upadají do krize, která tuto změnu, kdy se ze svobodného člověka se stává vězeň, provází. Platí to především o těch, kteří se do vězení dostávají poprvé v životě a prožívají tzv. „šok z izolace“. Uvězněním dochází k narušení obvyklé životní situace, člověk z ní je doslova vytržen a současně nucen zvykat si na něco zásadně jiného. Pro názornost je uveden pokus srovnat psychologickou situaci vězně a člověka mimo věznic v ilustračním desateru:

ČLOVĚK MIMO VĚZENÍ

- je převážně hlavním aktérem své činnosti
- je relativně nezávislý, více méně si dělá, co chce
- sám si udržuje svůj rytmus a řadí do něho určitou pravidelnost
- má přiměřenou a posilovanou sebedůvěru, protože dělá to, co chce a zpravidla umí, což mu přináší výsledky i uspokojení
- je v živé sociální interakci a v předivě sociálních vztahů
- pobývá ve známém a přívětivém prostředí, má možnost výběru prostředí a možnost úniku z nepřívětivého prostředí
- má široký rozsah zájmů o práci, společenské dění, koníčky a zábavu
- zpravidla rozumí svému psychickému stavu a ovládá jej
- v jeho citovém stavu zpravidla převládají kladné emocionální zážitky a prožitky
- žije v poměrně široké a provázané časoprostorové dimenzi,
- kde spolu koexistuje minulost, přítomnost a (perspektiva)

paměti vzájemnou provázanost osobnostních, sociálních, behaviorálních a situačních fenoménů, které jsou, zejména v případě vlastností osobnosti, schopností, poruch chování či poruch osobnosti jen velmi obtížně ovlivnitelné.

Uplatnění trestu odnětí svobody v jeho tradiční podobě přestává odpovídat požadavkům současné doby.

V našem chápání má dvě základní roviny:

- ochranu společnosti před pachateli trestných činů
- korektivní úlohu, nebo-li kompenzaci chyby

Ochrana společnosti před pachateli trestných činů tím, že jsou vězněni, představuje většinový názor ve společnosti a lze říci, že tak zní veřejná společenská objednávka. Je daní současnému charakteru postmoderní společnosti, přičemž stupeň rozvoje zejména společenských věd včetně psychologie není s to včas podchytit, korigovat, případně úspěšně „sociálně léčit“ většinu forem sociálně deviantního a sociálně patologického chování a jejich příčin biologických, psychologických i sociálních. Naopak mnoho rysů života současné společnosti některé tyto nežádoucí trendy posiluje. Stručně řečeno, společnost nezná spolehlivé mechanismy zabránění sociálně patologickému, kriminálnímu chování nebo jejich účinnost není na požadované úrovni. Proklamované názory, že trestem odnětí svobody mají být trestány jen nejzávažnější formy sociálně patologického chování jsou sice správné, avšak aplikace trestů nespojených s trestem odnětí svobody (tzv. alternativních trestů) je podmíněna mnoha individuálními podmínkami spojenými s potrestaným a ne každý delikvent je schopen se následného sociálně patologického chování vyvarovat, včetně známého fenoménu eskalace závažnosti trestné činnosti u většiny recidivistů.

Výše řečené platí i pro korektivní úlohu trestu. Dosáhnout takového stupně korekce vlastního chování, které eliminuje sociálně patologické jednání v budoucnu je složitým problémem a je podmíněno celkovou osobností člověka, jeho sociálním zázemím, schopností zastávat reálné a jeho schopnostem odpovídající role apod. Připočteme-li despekt společnosti a častou negativní roli sociálního okolí (parta, gang apod.), se kterým je jedinec právě konformní (odvozeno od tzv. „pravého konformismu, podrobněji viz 97), pak

2.1.4 Rozvoj forenzní psychologie ve 20. století

Rozvoj forenzní psychologie ve 20. století lze orientačně historicky rozdělit do tří základních etap:

- etapu před I. světovou válkou
- mezi válkami
- po II. druhé světové válce.

Období od počátku století do I. světové války lze charakterizovat jako **forenzní psychologii výpovědi**. Experimentálně se zkoumají poznávací procesy, které se podílejí na utváření výpovědi. Forenzní psychologové obšírně diskutují věrohodnost výpovědi, která není pouze výsledkem poznávacích procesů, ale je závislá i na osobnosti vypovídajícího, jeho emocích, charakteru prožité události apod.

Období mezi světovými válkami lze charakterizovat jako období **psychologie svědka**. Psychologové se zaměřují na to, jak svědek událost vnímá, jak přesně si ji zapamatovává a co ovlivňuje kvalitu jeho pozdější výpovědi. K posouzení kvality výpovědi je nutné hodnotit celou osobnost člověka, nejen to, jak dobře vidí nebo slyší nebo jakou má paměť.

V období po II. světové válce se forenzní psychologie bouřlivě rozvíjí. Rozšiřují se okruhy jejího zájmu (kriminalistický, kriminologický, penitenciární a soudní). Forenzní psychologie je akceptována jako samostatná aplikovaná psychologická disciplína a velmi stoupá zájem o služby psychologů v řadách policie, vězeňství ale zejména jako znalců při zkoumání duševního zdraví pachatelů, motivace činů, možnostech resocializace apod. Opomíjet nelze ani roli psychologů při občansko právních řízeních, např. rozhodování o svěřování dětí do péče jednoho z rodičů při rozvodech, pěstounství, ochranné výchovy apod.

Forenzní psychologie v ČR se rozvíjí od počátku 20. století, kdy vycházejí ještě v dobách Rakousko-Uherské monarchie první práce F. Krejčího (1854 - 1934). V roce 1930 vydává J. Šejnoha knihu Kriminální psychologie. V roce 1932 V. Čelanský práci „Vyšetřovací metody bezpečnostní služby“, která je však povrchní a vědecky prakticky bezcenná. Ve 30. letech je aplikována forenzní psychologie i do vězeňství.

Největší rozvoj forenzní psychologie v našich zemích začíná koncem 60. a počátkem 70. let minulého století. Vzniká řada významných vědeckých

pracovišť – Výzkumný ústav kriminologický, Kriminalistický ústav, Výzkumný ústav penologický. V těchto institucích pracuje řada vynikajících odborníků a vědců, z nichž namátkou vybíráme Jiřího Čepeláka, Jiřího Drtila, Zdeňka Karabce, Alenu Marešovou, Karla Netíka, Jana Neumanna, Miluši Urbanovou, Kazimíra Večerku a řada dalších. Působili zde vědci mnoha specializací – psychologové, pedagogové, sociologové, andragogové, právníci, lékaři a další. I když tyto instituce byly v mnoha ohledech zatíženy tehdejší dobou, přesto vzniklo mnoho pozoruhodných a vynikajících studií a prací, byla pořádána řada setkání a sympozií. V současné době existují jako teoretická vědecká pracoviště, zabývající se problematikou kriminologie, kriminality a penologie pouze Institut pro kriminologii a sociální prevenci v Praze a Institut forenzní psychologie v Praze. Významným vědecko-pedagogickým pracovištěm je i Policejní akademie (např. L. Čírtková), své místo získává forenzní psychologie i na katedře psychologie Filozofické fakulty UK (I. Gillernová, M. Urbanová). Mnoha zkušenými odborníky disponuje i Vězeňská služba ČR.

2.1.5 Penologie jako věda o trestu a trestání

Významnou a nedílnou součástí historického vývoje forenzní psychologie a dalších disciplín, které zkoumají problematiku zločinu v celé šíři jsou i otázky trestu a trestání. Těmito otázkami se vedle penitenciární psychologie zabývá i penologie. Proto se velmi stručně zmíníme o historii trestu a trestání.

Již výše jsme naznačili, že původní význam trestu směřoval především k zastrášení. Ve starověku a v období feudalismu byly tresty většinou nepřiměřeně kruté, neodpovídaly ani závažnosti spáchaného deliktu ani jeho společenské nebezpečnosti. Na vynesení trestu mělo vliv i společenské postavení pachatele. Mezi nejčastěji uplatňované tresty patřily trest smrti, tělesné tresty, vyhnanství nebo otroctví. Forma vyhnanství jako doživotní vydělení ze společnosti byla ve starém Římě změkčena i na možnost dočasného vyhnanství, i když byly ještě uplatňovány instituty vyhnanství doživotního nebo institut psance. Ten byl typický tím, že ostatním členům společnosti bylo zakázáno se s psancem stýkat a poskytovat mu přístřeší, jídlo či jiné životně důležité potřeby. Institut psance a vyhnanství byl i v pozdějších dobách užíván nejen pro kriminální zločince, ale i pro eliminaci politických odpůrců, nepohodlných filosofů či literátů, vědců apod.

Marešovou, Karla Netíka, Jaromíra Rubeše, Jiřího Štrauba, Janu Štúrovou, Miluši Urbanovou a mnoho dalších. I když většina odborníků podobné vědecké pracoviště postrádá, nebyla činnost VÚPen obnovena ani po roce 1989 a penologickým výzkumem se v podstatě okrajově zabývá Institut pro kriminologii a sociální prevenci v Praze.

3.4.3 Účel trestu

Trest je spolu se svým protikladem, tedy odměnou, jedním ze dvou základních výchovných prostředků. Účelem trestu v oblastech diskutovanými forenzní psychologií (ale i právem) je ochrana společnosti před pachateli trestných činů, avšak jeho poslání je nutné vidět i v oblasti preventivní (odrazení člověka od trestného chování právě pohrůzkou sankcí, trestu).

Společnost již překonala jednostranné chápání trestu jako odplaty společnosti za spáchaný trestný čin. Popírat však určitý odplatný moment v uloženém trestu je druhým extrémem.

Podmínkou účinnosti jakékoliv sankce je její individualizace.

Uplatněna by měla být v co nejkratší době po provinění (to neznamena trestat hned, tzv. „ve vzteku“). Zbaví-li se jedinec chování, za které byl potrestán, nebo jej lituje a potvrzuje to i činy, pak musí být odměněn, např. tím, že mu nebude provinění připomínáno a za své dobré chování bude chválen. Problémem je známé „škatulkování“, neboli „etiketování“ (podrobněji viz např. 97).

Výše jsme uvedli, že účelem trestu je účinná ochrana společnosti. K. Netík (80:26) uvádí její tři mechanismy:

- **Pouhou izolaci pachatele.** Ta se týká pachatelů, jejichž resocializace či pozitivní korekce chování je z různých důvodů velmi omezená a zároveň velmi nepravděpodobná a jejich pobyt na svobodě je nebezpečný.
- **Odstrašení.** Zkušenost lidstva potvrzuje jeho omezenou účinnost, protože působí převážně právě jako brzdný mechanismus sociálně-patologického chování pro ty jedince, kteří se sociálně patologického chování dopustí jen výjimečně. (hrozba trestem pro většinu populace znamená úzkost)
- **Regulaci chování** – tedy žádoucí změnou chování ve smyslu opuštění nežádoucích návyků, sociálních skupin, vazeb, způsobů chování, hodnotové orientace apod., které v příčinném vzorci kriminálního chování hrají významnou roli. Zde je třeba mít stále na

3.4.2 Významnými penitenciárními problémy jsou

- adaptace člověka, jeho reakce na realitu uvěznění
- studium, předcházení a ošetřování projevů abnormálního chování
- předcházení agresivním i autoagresivním projevům
- zabránění prizonizace, hlavně minimalizaci dopadů věznění na psychiku i celkový život člověka (tzv. harm reduction).

Proto z hlediska rolí a odbornosti pracovníků penitenciární oblasti sociálního **Ize otázky uvěznění člověka (ať ve výkonu vazby nebo trestu) v mnoha ohledech ztotožnit.** Zejména při současném trendu omezování uplatňování vazby záhy dospějeme k tomu, že problematika prvotní adaptace na věznění se procentuálně zvýší až ve věznicích při nástupu výkonu trestu, když do současné doby se s těmito problémy setkávali zejména pracovníci vazebních věznic.

To nic nemění na skutečnosti, že z psychologického hlediska má vzetí do vazby a otázky s ním spojené v mnoha aspektech významně jinou kvalitu než ve výkonu trestu odnětí svobody. Jsou to zejména otázky spojené s vyšetřováním, nejistotou, co policie ví, obava z trestu, vyrovnání se s novou životní situací, statutem i rolí, obavy z reakce okolí apod.

Další zvláštnosti přistupují v případě uvěznění lidí s poruchami osobnosti, poruchami adaptace, závislými na alkoholu nebo nealkoholových drogách apod.

Penitenciární psychologie patří k disciplínám, které byly i v minulé době, bývalém Československu, rozvíjeny na pozoruhodné odborné úrovni, i když v oficiálních mantinelech daných tehdejší dobou. Za ně se však v diskusích na úzkých odborných setkáních dostávali přední odborníci v této oblasti. Byl to především Výzkumný ústav penologický v Praze (VÚPen), který byl součástí tehdejšího Sboru nápravné výchovy. Jeho činnost dávala penologickému snažení významné odborné impulzy a jeho nepochopitelné zrušení v roce 1980 bylo jedním z kroků, které československé vězeňství významně negativně poznamenaly a zapříčinily jeho stagnaci. Ústav se podílel na mnoha výzkumných úkolech s dalšími odbornými pracovišti, zabývajících se kriminologií a kriminalitou, významné byly překlady cizí forenzně psychologické a penologické literatury, metodická pomoc specialistům (pedagogům, psychologům, sociálním pracovníkům) pracujícím v terénu přímo s vězni, zavádění a proškolení výchovných pracovníků ve skupinových terapeutických metodách atd. Pro psychology pak to byly semináře k osvojení diagnostických metod, jejich překlady či aplikace pro penologickou praxi (např. dosud používaný PEN, PIL, BDI a další techniky). Z těch, kdo v ústavu pracovali nebo s ním významně spolupracovali můžeme jmenovat např. Jiřího Čepeláka, Vladimíra Doležala, Jiřího Drtila, Pavla Hartla, Zdeňka Karabce, Alenu

Dalším častým trestem byly nucené práce, galeje. Většinou to byl trest doživotní, často nahrazující trest smrti. Tvrdě pracující vězni neměli dostatek jídla, žili v nuzných podmínkách s omezenými možnostmi hygieny, byli často vystaveni krutosti dozorců a proto galeje mnozí nepřežili. Osudy některých galejníků a vězňů se staly námětem mnoha knih. K pokladům světové literatury patří např. Bídníci, Motýlek, Hrabě Monte Cristo a další.

Uplatňování trestu odnětí svobody v dnešním pojetí se datuje od přelomu 15. a 16. století. První věznice tohoto typu vznikla v roce 1553 v zámku Brindewel v Anglii. Zakládání věznic si vynutil vznik velkých městských aglomerací, spojený s rozvojem průmyslu, likvidace malých farmářů velkochovateli apod. To bylo příčinou nárůstu nezaměstnaných, tuláků a žebráků a důsledkem pak eskalace kriminality. Věznice, vznikající v opuštěných objektech hradů, klášterů apod., se staly shromaždištěm těchto nežádoucích živlů. Průlom do vězeňství nastal však především v Nizozemí, které ve své době patřilo mezi nejrozvinutější evropské země. Zde byly již koncem 16. století (1595) vybudovány ústavy pro delikventy, tuláky a žebráky.

(Zde si povšimněme významné skutečnosti, sahající až do dneška. Již v této době začíná směšování asociálních, ale nekriminálních jedinců s antisociály nebo kriminálně se chovajícími asociály. To pak tvoří základ tradičního evropského přístupu k chápání kriminality s touto systémovou chybou v samotném základu chápání kriminality jako sociálně patologického jevu.)

Postupně se tvořily různé vězeňské systémy a i do těchto izolovaných zařízení vstupovaly rodící se společenské vědy. Byly zkoušeny různé metody převýchovy zločinců, např. tzv. Pensylvánský systém, využívající tzv. **solitary** system. Vězni byli umístováni o samotě (odtud název), nepracovali a čas věnovali čtení bible a zpytování svědomí. Podobně byl zkoušen tzv. **auburský** systém, nazývaný též **silent system** (z angl. silent = mlčení). Vězni na rozdíl od pensylvánského systému pracovali, ale museli zachovávat mlčení, nesměli spolu mluvit. Ubytování byli opět samostatně.

Díky rozvoji pedagogiky a psychologie, aplikovaných do vězeňství, se však výkon trestu zejména humanizoval a vytvářely se soudobé vězeňské systémy. Nutno dodat, že i dnes existují mezi jednotlivými státy rozdíly v zacházení s vězni, i když naprostá většina ekonomicky rozvinutých zemí se snaží řídit mezinárodními úmluvami o vězeňství (Standardní minimální pravidla OSN pro zacházení s odsouzenými, Evropská vězeňská pravidla apod.).

2 AUTOKOREKTIVNÍ ÚLOHY:

- ✓ **1. Forezně psychologická témata byla nastolena ve II. polovině:**
- a) 17. století
b) 18. století
c) 19. století
d) 20. století
- ✓ **2. Cesare Beccaria je představitelem kriminologické školy:**
- a) Pozitivistické
b) Strukturalistické
c) Klasické
- ✓ **3. Za zakladatele moderní forenzní psychologie je považován rakouský kriminalista a právník (1847-1915)**

..... (doplňte jméno)

3.4.1 Uvěznění člověka může v současné době probíhat jako:

- a) **Vzetí do vazby** – člověk je zatčen a je na něho uvalena vazba, ocitá se v klasické vazební věznici. I když je oficiálně proklamována presumpce nevin, jsou tito lidé podrobeni daleko větším a razantnějším omezením (korespondence, návštěvy, možnost telefonovat atd.) než odsouzení ve výkonu trestu odnětí svobody
- b) **Odsouzení na svobodě a přímý nástup do výkonu trestu odnětí svobody.** I když se trest z tzv. „volné nohy“ nastupuje do vazebních věznic, je pobyt v nich krátký a na speciálním oddělení pro takto nastoupivší vězně.
- c) **Převod z vazby do výkonu trestu po odsouzení**
- d) **Nástup trestu s pobytem na svobodě po předchozí vazbě**

Všechny tyto eventuality spojuje společné, a to je uvěznění. Bez ohledu na to, zda jde o nástup do vazby nebo do výkonu trestu je uvěznění:

- zátěžová situace ze ztráty svobody, obav z budoucnosti, nejistoty apod.
- výrazný životní zlom, zejména u prvovězných
- společenská stigmatizace (nálepka kriminálního apod.), spojená s možnými sociálními dopady (rozpad rodiny, ztráta zaměstnání, ztráta přátel, výčitky rodiny)
- frustrace sekundárních potřeb (nemožnost uplatnění zájmů apod.)
- nutnost strpění řady zátěžových situací (pobyt v malém prostoru, soužití s různými lidmi, strpění nepříjemných úkonů – např. osobní prohlídky)
- ztráta soukromí a intimity

Na tomto místě je třeba zmínit nikoliv ojedinělou situaci, kdy že je člověk z vazby propuštěn proto, že se zcela prokáže jeho nevina. Okolí se zpravidla spokojí s konstatováním „že mu nic neprokázali, ale Bůh ví, jak to bylo, jen tak pro nic za nic ho nezavřeli“ apod., což je zřetelná stigmatizace. Je nabíledni, že touto stigmatizací daleko více trpí ten skutečně neviný a jeho blízcí než ten, kdo sice spáchal a chyběly proti němu důkazy.

3.4 Penitenciární psychologie

Vězeň častěji přemýšlí, jak utéct než žalárník, jestli zavřel dveře.

Stendhal

Kapitola věnovaná penitenciární psychologii je rozsáhlejší. Zabývá se psychologickými otázkami věznění člověka (adaptace, krizí z uvěznění), psychosociálními důsledky věznění a reakcemi uvězněných na tyto skutečnosti. Dotýká se pozice a povinností penitenciárního psychologa a osobnosti vězně. Některé další speciální problémy jsou diskutovány ve speciální části skript.

Penitenciární psychologie se zabývá **psychologickými otázkami výkonu trestu, především věznění člověka i psychologickými aspekty těch trestů, které nejsou spojeny s trestem odnětí svobody (alternativní tresty).**

Jak jsme uvedli výše, někteří forenzní psychologové (např. námi citovaný K. Netík) řadí psychologické problémy výkonu vazby do psychologie kriminalistické a dávají tak najevo význam vazby jako součásti přípravného řízení, přičemž psychologii penitenciární definuje v rámci fáze vykonávací. Je tomu tak proto, že vazba spadá do fáze vyšetřovací, nikoliv vykonávací (viz členění forenzní psychologie). Navíc psychologie penitenciární se zabývá svým předmětem výkonem trestu, což vazba není ani být nemůže.

Uvěznění člověka, (ať vzetí do vazby nebo výkon výkonu trestu odnětí svobody) je však z psychologického hlediska nutné chápat nejen v souvislostech trestního řízení a vymezení pojmu trest ať z hlediska právního, pedagogického či psychologického, ale především z hlediska dopadů na psychiku člověka a jeho život v nejširších souvislostech. Proto (při vědomí určité systémové chyby), zejména s ohledem na poslání těchto skript, která jsou určena studujícím penitenciární péče, ale i sociálním pedagogům a sociálním pracovníkům, budeme problémy vazby diskutovat v rámci psychologie penitenciární, abychom zachovali určitý systém problémů, souvisejících s vězněním člověka.

3. Kapitola

3 Vybrané forenzně psychologické disciplíny

V dalších kapitolách vybíráme pouze některé forenzně psychologické disciplíny a to ty, které se předmětu studia penitenciární péče dotýkají významněji než disciplíny ostatní. To neznamena, že tuto problematiku výrazně neovlivňují.

3.1 Kriminologická psychologie

Následující kapitola se soustřeďuje na některé teoretické otázky, které řeší kriminologická psychologie. Je složena ze stručných úvodních poznámek k několika tématům, kterými se tato disciplína zabývá a zejména poukazuje na nutnost multidisciplinárního přístupu ke kriminalitě i ostatním sociálně patologickým jevům.

Doba potřebná k prostudování: **2 hodiny**
Literatura : 13, **78, 80, 109**

Kriminologická psychologie „aplikuje psychologické poznatky v kriminologii, tzn. podílí se na formulování teorie kriminálního chování, které odráží teorii lidského chování jako takového“. (80:39)

Předmětem jejího zkoumání je osobnost pachatele, řeší teoretické otázky příčin kriminality, zločinu, zločince a oběti, zabývá se obecně sociálně patologickými jevy.

Teoreticky rovněž rozpracovává otázky věrohodnosti výpovědi, recidivy kriminálního chování, studuje účinnost sankcí společnosti. Nemalou pozornost věnuje obecným problémům prevence kriminality a sociálně patologických jevů.

Hlavním rozdílem oproti dalším disciplínám forenzní psychologie je to, že nemá bezprostřední vazbu na praxi ve formě psychologické služby. Její **vazby na praxi jsou zprostředkované** a působí např. při tvorbě zákonů, vytváření koncepcí trestní politiky, stanovení generální prevence sociálně patologických jevů apod.

Vzhledem k poslání textu se omezíme dále pouze na základní teze vybraných okruhů kriminologické psychologie. Zájemce o hlubší studium odkazujeme především na práce L. Čírtkové, K. Netíka a M. Urbanové (13,14,15,78, 80, 109) a jimi doporučenou literaturu.

3.1.1 Osobnost pachatele

Z pohledu tohoto textu se zmíníme o osobnosti pachatele trestného činu z hlediska její struktury (vlastnosti, rysy, souhrn psychických charakteristik jedince), dynamiky (prožívání, chování, tedy jak prožívá, jak se chová atd.) a odhlédnout nemůžeme ani od vývojových aspektů psychiky konkrétního člověka. Osobnost pachatele tedy musíme chápat jako (např. 13:150) zastřešující souhrnný pojem pro různé role osobnosti v tématech forenzní psychologie (osobnost podezřelého, osobnost svědka, obviněného, odsouzeného, vyšetřujícího, osobnost soudce apod.).

Jelikož kriminální chování je zpravidla souhrnem činitelů vnitřních (osobnost) a vnějších (situace, okolnosti) je osobnost pachatele obvykle zkoumána ze dvou hledisek:

- **hledisko dynamické** (procesuální) - zabývá se tím, proč člověk jedná kriminálním způsobem a jak k tomu dospívá (tento aspekt vnesla především psychoanalýza)
- **hledisko strukturální** (typologické) – zabývá se tím, zda existující typické psychické znaky nebo zvláštnosti, odlišující delikventní populaci od nedelikventní. (viz pozitivistická škola a Cesare Lombroso).

Forenzní psychologové vytvořili i typologii delikventa. Jedno z možných dělení uvádíme na jiném místě tohoto textu. Je třeba však mít na paměti, že stejné duševní poruchy, abnormality, snížený intelekt atd. se objevují i u nekriminálních jedinců, i když např. je prokázán zvýšený počet psychopatů (poruch osobnosti) mezi recidivujícími kriminálními pachateli. Na druhé straně je nutné důsledně odmítnout závěr, co psychopat, to potencionální kriminální pachatel.

Pro odborníka nebo i zkušeného policistu či pracovníka Vězeňské služby nebývá těžké psychopata poznat. L. Čírtková (13:161) upozorňuje mimo jiné na skutečnost, že u psychopatů selhává kladná stimulace, apely na svědomí, pocit viny, morálku atd.

3.3.5 Psychologie svědka

rovněž navazuje na kriminalistickou psychologii. Zabývá se psychologickými otázkami specifík výslechu a výpovědi před soudem – přítomnost publika, obžalovaného, vztah k oběti, otázky zúčastněných, apod.)

3.3 Autokorektivní úlohy:

✓ **1. Psychologickými aspekty uvažování soudce a utváření soudcovského přesvědčení se zabývá:**

- a) Soudcovská psychologie
- b) Soudní psychologie
- c) Penitenciární psychologie

✓ **2. Psychologií svědka se zabývá především:**

- a) Soudně znalecká psychologie
- b) Soudní a kriminalistická psychologie
- c) Policejní psychologie

✓ **3. Soudně-znalecká činnost psychologa se uplatňuje:**

- a) jen v trestním právu
- b) jen v občanském právu
- c) v trestním i občanském právu
- d) jen v trestním právu a to u mravnostních a násilných trestných činů

3.3.2 Psychologie rozhodovacího procesu soudce

zabývá se psychologickými aspekty uvažování soudce a utváření jeho soudcovského přesvědčení v projednávané věci. Rozhodovací proces soudce je vymezen platným právem. V praxi však nelze toto beze zbytku realizovat, protože vedle ryze racionálních pochodů se v uvažování soudce projevuje i jeho zkušenost a zejména intuice.

3.3.3 Soudně znalecká činnosti psychologa

(psycholog jako soudní znalec). Je využívána pro potřeby vyšetřování a soudního projednávání. Uplatňuje se nejen v trestním právu, ale i v právu občanském (rozvod a svěření dítěte do péče rodiče apod.). Historie účasti psychologů na soudním projednávání sahá zhruba sto let zpět. Zatímco v naší zemi se zkoumají převážně obvinění a výjimečně svědkové, např. v Itálii jsou častým předmětem soudně znaleckého zkoumání i oběti.

I v našich podmínkách se však někdy mohou psychologicky zkoumat některé aspekty psychologie oběti – např. věrohodnost nezletilé oběti pohlavního zneužívání jako svědka – často je posudek psychologa požadován na základě podnětu obhájce, jehož snahou je právě věrohodnost výpovědi a obecně osobnost svědka - oběti zpochybnit.

O struktuře a zásadách soudně znaleckého psychologického posudku jsme pojednali výše.

3.3.4 Psychologie obžalovaného

navazuje na kriminalistickou psychologii. Zabývá se psychologickými otázkami specifik pozice člověka jako obžalovaného v souvislostech se soudním líčením (přítomnost oběti, přítomnost svědků, kteří mohou vypovídat pro i proti obžalovanému, otázky soudců, státního zástupce, obhájce), účast publika a jeho projevy během soudního líčení apod. Význam má i to, po kolikáté je člověk před soudem atd.

Vlídne zacházení chápou jako slabost a na mnohé z nich má menší vliv než přísný trest, v roli vyšetřovaných umí při dobrém intelektu manipulovat s méně zkušenými vyšetřovateli (ale i dalšími lidmi, kteří s nimi profesionálně přijdou do styku a na něco se jich ptají – anamnéza atd.), umí odvádět pozornost od jádra výsledku (předmětu rozhovoru), stanou-li se vězni, jsou často aktivními účastníky tzv. druhého života, šikanování spoluvězňů, vydírání personálu sebepoškozováním, hladovkami atd.

3.1.2 Motivace kriminálního jednání

Motivace tvoří jedno ze stěžejních témat psychologie a nejinak tomu je v psychologii kriminologické (i dalších disciplínách forenzní psychologie). Forenzními psychology je zkoumána jako ústřední problém subjektivní stránky trestného činu.

Zkoumáním motivace se snažíme odpovědět na otázky, proč jedinec jednal tak, jak jednal, proč se choval právě způsobem, kterým se choval, proč si vybral tuto a ne jinou oběť apod.

L. Čírtková rozlišuje **motivy a incentivy**.

Motivy jsou vnitřní pohnutky k jednání, např. potřeby, zájmy, city, fantazie.

Incentivy jsou situační stimuly, tedy okolnosti, které motivují člověka k jednání, iniciují je, např. chování oběti apod.

Chápání motivace kriminálního chování se liší podle psychologické koncepce, z jejíž pozice k tématu přistoupíme. Psychoanalytický přístup např. zdůrazňuje citové konflikty v dětství a mládí, behavioristé zdůrazňují sociální učení atd.

L. Čírtková upozorňuje na poměrně nový fenomén v přístupu ke zkoumání zločinu, tzv. **výzkum chaosu** a jeho základního jevu, kterým je náhoda. Zastánci této nové teorie zdůrazňují, že mnoho kriminálních trestných činů ovlivňuje situace, kterou nelze předvídat, tedy náhoda. Člověk se náhle chová způsobem, kterému nenasvědčovalo nic v jeho dosavadním životě. (podrobněji viz 13:166).

Posouzení a zkoumání motivace má svůj praktický význam v expertní znalecké činnosti psychologa. Jde o odborně složitou a náročnou záležitost, která se uplatňuje zejména u násilných trestných činů, sexuálně motivovaných deliktů atd.

3.1.3 Kriminalita jako součást sociální patologie

S kriminalitou významně souvisí řada sociálně patologických jevů. I když sociální patologie (sociální deviace) je chápána spíše jako sociologická disciplína, je významná a široká přítomnost psychologických aspektů více než zřejmá a proto ji za vyhraněně sociologickou disciplínu nelze považovat. Máme za to, že sociální patologie je samostatnou, i když multidisciplinární vědeckou disciplínou (srovnej např. 97).

Mnoho sociálně patologických jevů, charakterizovaných jako asociální, nemusí vést nutně ke kriminálnímu chování (např. bezdomovci, pijáci, gambleři), jiné (drogy, prostituce, členství v sociálně negativních partách atd.) mají zastoupení výrazně vyšší. Nelze např. pochybovat o výrazném vztahu mezi alkoholem a kriminální agresí (většinou situační – rvačky atd.)

Zvýšená pozornost se věnuje vztahu kriminality a drogových závislostí, kde trestná činnost pod samotným vlivem drogy (tedy situační) je výrazně méně častá než trestná činnost s drogou související (závislý jedinec si opatřuje prostředky na nákup drogy kriminálním chováním) nebo je distributorem, výrobcem drog, členem organizovaného zločinu, přičemž drogy sám nebere a nikdy nebral.

Podobně je tomu u prostituce, často hraničící s vydíráním ze strany pasáků, nedobrovolné účasti postižených žen na prostituci (unesené, vydírané, držené „na drogách“ atd.), na druhé straně okrádání klientů atd.

3.3 Soudní psychologie

V kapitole soudní psychologie se pouze orientačně seznámíme s jejím posláním a hlavními okruhy zkoumání, zejména osobnostmi aktérů soudního projednávání a psychologickými aspekty rozhodovacího procesu soudce.

Soudní psychologie se zabývá psychologickými souvislostmi soudního projednávání případu. Jejím úkolem je tedy získávání poznatků o tom, jaké psychologické okolnosti ovlivňují hlavní líčení před soudem (dění i výsledky).

Jejími součástmi jsou:

3.3.1 Psychologie soudního líčení

zabývá se psychologickým pozadím dění v soudní síni, především komunikací v soudní síni. Zkoumá též psychologickou stránku rolí v soudní síni nejen z hlediska statického (soudce, obhájce, obžalovaný apod.), ale i z hlediska dynamiky – např. způsob vedení obhajoby je spíše defenzivní, vstřícný, obhájce chce vyvolat pochopení a soucit soudu pro souzeného nebo naopak je obhajoba vedena bojovně, agresivně, poukazuje na nedostatky v žalobě, způsobech vyšetřování, rozpory ve výpovědích svědků apod. Komunikace v soudní síni je složitý a zásadní problém. Může zde docházet i k nežádoucím důsledkům, např. sekundární viktimizaci.

Jako příklad může posloužit postup obhájce obžalovaného vůči oběti - znásilněné ženě, kdy otázky směřuje na intimní a sexuální život oběti, snahou je její dehonestace. Je např. známo, že určitý psychologický efekt v posuzování „viny“ oběti na znásilnění mají poukazy na to, zda je rozvedená, zda je po několikáté vdaná, zda pracuje v povolání, kde se traduje a předpokládá volnější sexuální morálka apod. Rozvedené nebo po několikáté vdané ženy, aniž by pro to byl důvod, jsou vnímány jako méně úctyhodné než mladé dívky a vdané ženy. (tzv. privátní hypotéza spravedlivého světa). Fakticky toto samozřejmě nemá význam – znásilněna může být za jistých okolností i prostitutka, avšak svůj psychologický efekt to nepochybně má (tzv. socializované a nesocializované znásilnění).

✓ **5. Pro věrohodnost výpovědi obvykle svědčí:**

- a) naprosto detailní popis situace a zúčastněných osob
- b) generalizace (vždyť to tak dělají všichni apod.)
- c) množství detailů z popisu místa děje nebo pachatele
- d) přiznání mezery v paměti
- e) nápadný neklid

✓ **6. Delikvent si dobře osvojuje normy skupiny, ke které náleží. Ty jsou však často v rozporu s normami společnosti, bývá členem gangu nebo organizovaného zločinu. U lidí tohoto typu obvykle nenacházíme snížený intelekt nebo výraznější psychopatologii. Popsali jsem základní znaky typu delikventa:**

- a) nesocializovaného
- b) deviantně socializovaného
- c) socializovaného

3.2 Kriminologická psychologie

Následující kapitola se zabývá jednou ze stěžejních disciplín forenzní psychologie – psychologii kriminalistickou. Věnuje se především psychologii výslechu a výpovědi, otázkám věrohodnosti výpovědi a osobnosti vyslychaného. Stručně se v přehledu zabývá typologií pachatele, expertní a konzultační činností forenzních psychologů a znaleckým posudkem psychologa. Nastihuje i problematiku psychologického profilu a otázek motivace trestného činu.

Doba potřebná k prostudování: **12 hodin**
Literatura: **13,14,15,38,78, 80**

Předmětem zkoumání této disciplíny je chování a prožívání osob podílejících se na objasňování a vyšetřování trestné činnosti v přípravné fázi. Proto je kriminologická psychologie některými autory nazývána psychologie vyšetřovací (investigative psychology). To znamená, že jsou zde poznatky a metody psychologie využívány v rámci objasňování a vyšetřování kriminálních trestných činů. (L. Čírtková, 1994).

Kriminologická psychologie zahrnuje čtyři hlavní okruhy témat:

- **psychologii výslechu**
- **psychologii výpovědi**
- **psychologické profilování**
- **fyziodetekční metody** (detektor lži)

Dílčími, i když velmi závažnými tématy jsou osobnost obviněného, osobnost svědka, psychologická soudní expertiza (psycholog jako soudní znalec), psychologická konzultační činnost při vyšetřování trestných činů a psychologické problémy výkonu vazby, kde se kriminologická psychologie překrývá s psychologii penitenciární.

Z uvedeného vyplývá, že hlavním úkolem kriminologické psychologie je zdokonalení procesů hledání pravdy o spáchaném činu (zločinu) a vytváření a realizace psychologických postupů a praktik použitých přímo při vyšetřování a objasňování konkrétního činu.

3.2.1 Psychologie výslechu a psychologie výpovědi

*Každá událost se v paměti očitého svědka
i v líčení vypravěče rychle smísí s čirými výplody fantazie.*

Feuchtwanger

L. Čírtková (1994) chápe tuto disciplínu ve dvou rovinách, a to:

- **psychologické aspekty výslechu jako aktuální situace, dění a interakce**
- **psychologický rozbor výsledku výslechu, tedy výpovědi**, zejména její kvalitu, okolnosti za kterých vznikla a které mají zejména vliv na její přesnost a věrohodnost.

Můžeme tedy shrnout, že **psychologie výslechu se zabývá průběhem, okolnostmi a podmínkami interakce mezi vyslychajícím a vyslychaným, kterými jsou nejčastěji podezřelý, svědek nebo oběť a současně i psychologickým rozбором výsledku výslechu, tedy výpovědí.**

Je třeba upozornit, že výslech probíhá v nerovnoměrném postavení jeho aktérů a proto jde o komunikaci asymetrickou. Průběh výslechu a v konečné fázi i výpověď ovlivňují zejména:

- osobnosti aktérů
- aktuální stav psychiky (únava, strach, stres)
- vzájemný vztah vyslychaného a vyslychajícího (navození důvěry apod.)
- společenské postavení vyslychaného, zejména jeho společenský status a role
- zvolená strategie a taktika výslechu

L. Čírtková (13:22) upozorňuje i na proměnlivost taktiky a situace a vlastní výklad situace zejména u vyslychaného (podraz, lež, zrada, vydírání apod.).

3.2 Autokorektivní úlohy:

- ✓ **1. Předmětem zkoumání kriminalistické psychologie je:**
 - a) Chování a prožívání osob zúčastněných na zločinu
 - b) Chování a prožívání osob vyšetřujících zločin, dále soudců a pracovníků vězeňské služby tedy všech, kdo se s pachateli trestných činů setkají
 - c) Chování a prožívání osob podílejících se na objasňování a vyšetřování trestné činnosti v přípravné fázi
- ✓ **2. Průběh a výsledky výslechu ovlivňují (doplňte chybějící):**
 - a) Vhodné
 - b) Vhodná
 - c) Vhodná taktika a vedení výslechu
- ✓ **3. Průběh a zkreslení věrohodnosti výpovědi nebo chybně uvedený údaj je ze strany vyslychaného:**
 - a) Vždy úmyslný
 - b) Vždy vědomý
 - c) může se jednat i o zkreslení neúmyslné a nevědomé
- ✓ **4. Zkreslení výpovědi je nejčastěji způsobeno čtyřmi příčinami, jsou to (doplňte):**

.....
.....
.....
.....

pouze oběť nebo pomsta oběti (otec zavraždí vlastní dítě, aby se „pomstil“ matce apod. – viz i stať o „šílených“ střelcích). Pachatel nemá žádný další plán. To se děje buď jako výsledek dlouhodobého konfliktu a napětí, tedy „příběhu, který násilník a oběť spolu prožili“ (15:123), nebo vyplyne ze situace, vyhoceného konfliktu. Čin nese stopy chaotičnosti, vzteku a zloby pachatele.

3. deviantní motivace. Pachatelé, patřící do této skupiny, mají „nějakou duševní zvláštnost či poruchu, která výrazným způsobem vstoupila do jeho motivace“ (15:123). Velmi často jde o sériové pachatele. Na tento typ lze zpravidla usoudit z toho, jakou oběť – oběti si pachatel vybírá, jak s obětí manipuluje, jaké místo činu si vybírá apod.

L. Čírtková připomíná, že chceme-li pokud možno posuzovat motivaci objektivně, musíme mít na paměti, že:

- tentýž motiv se může projevovat různými způsoby chování
- totéž chování může mít různé motivy

I když motivace trestného činu, ostatně jako motivace jakéhokoliv chování, je velmi důležitá při jeho posuzování, nelze jeho zkoumání omezit jen na ni. Musíme si být vždy vědomi, že jakýkoliv čin je souhrnem osobnostních, sociálních a situačních faktorů. Právu (trestu) podléhá nikoliv motivace trestného činu, ale trestné chování. (Je nutné pro přesnost podotknout, že při úvaze o výši trestu soudce zvažuje motivaci trestného činu jako součást okolností, za kterých byl spáchán).

Průběh a výsledky výslechu ovlivňují zejména:

- a) vhodné prostředí** – úprava a vybavení místnosti, častost rušení jinými podněty (vstup dalších osob, zvonění telefonu atd.)
- b) vhodně zvolená taktika** – závisí na schopnosti vyšetřujícího „odhadnout“ druhého, vyvarování se chyb ve vnímání druhých (halo - efektu, projekce, idiosynkrasie apod.)
- c) navození vhodné atmosféry** – navázání kontaktu, v případě oběti nebo svědka důvěry
- d) taktičnost a přiměřenost vedení výslechu**, zejména s ohledem na osobnost, psychický stav, pozici a situaci, ve které se vyslýchaná osoba nachází. Patří sem např. umění klást otázky, trpělivost naslouchat a vyhodnocovat získané informace od vyslýchaného, přiměřené reakce na jeho tvrzení, pozorování neverbálních projevů vyslýchaného a kontrola vlastních (držení těla, gestikulace, mimika apod.).

Výpověď je důležitá i z důvodů formálních a procesních, a to:

- jako důkazní prostředek,
- významná součást procesu objasnění případu
- jako soubor informací pro uvažování vyšetřovatele, státního zástupce, znalce, advokáta a hlavně soudce o vině či nevině, zhodnocení míry zavinění, úmyslu apod.

Výpověď není však podmíněna pouze výše uvedenými skutečnostmi, které vyšetřující může zpravidla více či méně ovlivnit. Důležitý je zvláště bod **d)**, tedy přizpůsobit celou strategii a taktiku vedení výslechu zejména osobnosti vyslýchaného, jeho aktuálnímu psychickému stavu, osobnosti, schopnostem, sociálnímu statusu a roli atd.

Výsledkem, ke kterému směřujeme je **zhodnocení věrohodnosti výpovědi**. Zkreslení nemusí být vždy produktem zlého úmyslu vyslýchaného a vědomým zastíráním či zkreslováním skutečnosti.

Příčinou nepřesné výpovědi může být např.:

- horší slovní zásoba vyslýchané osoby (neumí se přesně a souvisle vyjádřit),
- „dobarvování“ skutečnosti vlastními emocemi a prožitky, kdy vyslýchaným osobám se často stírá skutečnost s jejich představami, které však za skutečnost vydávají,

- horší paměť a schopnost zážitků reprodukovat přesně nebo popsat osobu
- tendence doplňovat chybějící části vzpomínky vlastní konstrukcí.

Proto při posuzování přesnosti a věrohodnosti výpovědi musíme věnovat pozornost osobnosti vyslychaného, jeho aktuálnímu psychickému stavu v době výslechu ale i v době, kdy k události, která je předmětem výslechu, došlo (např. vliv alkoholu, prožívaný strach, případná vlastní zainteresovanost na činu a to i zprostředkovaná – citová vazba na oběť či pachatele), úroveň pozornosti atd. Zde je dobré si připomenout výrok významného psychologa W. Sterna, který řekl, že bezchybná vzpomínka je výjimkou, nikoliv pravidlem.

Důležitá je i pozice, ve které se vyslychaný nachází. Nejde jen o to, zda je v roli podezřelého, oběti, svědka apod. Velký rozdíl je jistě mezi tím, kdo je v této situaci po několikáté (recidivista, policista jako svědek) a osobou, která je v dané situaci prvně nebo výjimečně. Významný rozdíl je i v emotivním náboji vyšetřované skutečnosti. Např. v jiné situaci se z psychologického hlediska velmi pravděpodobně nachází žena, které někdo ukradl z kabelky peněženku s malým obnosem, v jiné žena, kterou někdo přepadl, zbil ji a okradl a v jiné žena znásilněna, kde vedle fyzické újmy, vlastního velmi negativního silného emotivního prožitku může ještě významně fungovat pocit studu apod.

Věrohodnost výpovědi se vždy vztahuje

- **ke lži** (mluví vyslychaná osoba pravdu nebo ne)
- **k přesnosti** (jak je její popis události přesný, nakolik odpovídá skutečnosti)

Věrohodnost výpovědi můžeme též posuzovat jako

- **obecnou** – věrohodnost vyslychané osoby (je snižována např. nižším intelektem, poruchami paměti, poruchami osobnosti, alkoholismem, toxikománií apod.)
- **speciální** – věrohodnost konkrétní výpovědi, tedy té, která se vztahuje k předmětu výslechu.

- **osoby s kriminální kariérou** – zločinci nebo vězni. U kriminálního pachatele se může jednat o situaci, kdy je přistižen při trestném činu. U vězňů jde většinou o situace v rámci hromadných vystoupení nebo při nezdařeném pokusu o útěk. Rukojmí mohou být jak personál, tak vězni. Při činu jsou nervózní, mají strach z toho, že rukojmí nezvládnou, zastrašují proto rukojmí, vyhrožují.
- **fanatici** – jsou přesvědčeni jen o své pravdě a tvoří extrémní křídlo škály násilí.
- **teroristé** – motivace je nejčastěji quazipolitická, jejich cílem je publicita případu a tím jejich požadavků, názorů a postojů. Většinou také požadují zveřejnění nějakého svého prohlášení. Při činu jsou připraveni zemřít a tento druh únosu přináší nejčastější oběti i mezi rukojmími.
- **situační pachatelé** – jde většinou o osoby bez předchozí kriminální kariéry. Jejich chování je „úletem“, jsou vystrašení. Velmi často tak jednají, když jsou přistiženi např. při vloupání.

3.2.9 Motivace trestného činu.

Zkoumání pohnutek neboli motivů které vedou člověka k nějakému činu, je jednou ze základních otázek, kterou psychologie zkoumá. Platí to i o forenzní psychologii. Po staletí se opakuje známá otázka – Cui bono, cui prodest (pro koho to je dobré, komu to prospívá). Chceme-li zjistit motivaci pachatele nějakého trestného činu, ptáme se: co tím pachatel sledoval, co jej k tomu vedlo, o čem usiloval? Stejně tak se musíme ptát při posuzování věrohodnosti výpovědi nejen podezřelého, ale i svědka: mluví pravdu? Co jej vede k tomu, že zdůrazňuje to či ono nebo naopak zamlčuje to či ono apod.

L. Čírtková (15:122) uvádí tři základní varianty motivace trestného činu:

1. převážně instrumentální motivace. Jde v podstatě o instrumentální agresi, tedy pachatel použil násilí jako nástroj, prostředek k dosažení nějakého cíle nebo násilím odstraňoval překážku, která mu k dosažení cíle bránila. Takto postupují především pachatelé organizovaní – čin je promyšlen, pachatel má plán jeho provedení, ústupu, zakrytí stop, vytvoření alibi, jeho počínání není chaotické, dělá dojem věcnosti.

2. převážně afektivní motivace. Typickými delikty, spadajícími do této kategorie jsou konflikty uvnitř partnerských vztahů. V popředí činu je silný afekt – láska, žárlivost, nenávisť, zoufalství, strach. Cílem násilí je

činu je to, co je v jednání a chování pachatele neměnné. (Dlužno dodat, že J. Douglas své závěry v citovaném díle opírá o své zkušenosti při profilování sériových násilníků, převážně se sexuální motivací.)

- **známého pachatele** – psycholog orientuje vyšetřovatele na způsob, jak vést vyšetřování, jak vést výslech, jak se asi bude chovat podezřelý apod.
- **profil viktimologický**, tedy profil oběti – jak se oběť chovala, kdo je obětí, bude pachatel hledat podobnou oběť atd.

Z výše uvedeného je zřejmé, že se psychologický profil používá zejména při vyšetřování násilných sériových trestných činů, zvláště u sexuálně motivovaných trestných činů.

Nejnovější výzkumy ukazují, že stoupá počet vražd s nejasnou nebo obtížně identifikovatelnou motivací a zároveň se trend násilných činů přesouvá mimo rodinu, pachatel svoji oběť potkává náhodně nebo si ji náhodně vyhlédne a nemá k ní žádný bližší vztah nebo vraždí „na zakázku“ (tzv. stranger murders – doslova vrah cizinec, zde ve smyslu bez vztahu k oběti, je k ní „cizí“).

Psychologický profil lze též použít při trestných činech únosu, držení rukojmí, vzpourách vězňů apod., kdy forenzní psycholog posuzuje a doporučuje postupy vyjednávání s pachatelem, hodnotí jeho pravděpodobný psychický stav, odhaduje jeho reakce apod. Tito odborníci působí často u speciálních policejních jednotek.

3.2.8 Účast forenzního (policejního) psychologa při vyjednávání.

O této náročné a velmi odpovědné činnosti se zmíníme pouze velmi stručně, jelikož jde o záležitost velice specializovanou, vyžadující dlouhou a vysoce odbornou přípravu.

Pachatelé, kteří berou rukojmí, jsou nejčastěji:

- **duševně choré osoby.** Jsou to jak psychotici, tak lidé trpící poruchami osobnosti (psychopati). Tito pachatelé většinou chronicky lžou, staví se jakoby do lepšího světla před rukojmími, požadují jejich pochopení pro svůj čin nebo důvod, proč se k němu rozhodli.
- **nedostatečně psychicky rozvinuté osobnosti.** Tento typ je v komunikaci značně egocentrický, „já vám dokážu, že...“

K. Netík (78:104) uvádí integrované schéma obsahové analýzy výpovědi podle Raskina se Stellerem (1989)

A: Obecné charakteristiky

- logická struktura
- nestrukturovaná produkce
- množství detailů

B: Specifické obsahy

- zakotvení v kontextu
- popis interakcí
- reprodukce konverzace
- neočekávané komplikace během incidentu

C: Zvláštnosti obsahu

- neobvyklé detaily
- nadbytečné detaily
- přesně sdělované chybně pochopené detaily
- vnější příbuzné asociace
- vylíčení vlastního psychického stavu
- psychický stav přisuzovaný pachateli

D: Obsahy ve vztahu k motivaci výpovědi

- spontánní opravy
- přiznání mezery v paměti
- uvádění pochybností o vlastní výpovědi
- sebeobviňování
- omlouvání pachatele

F: Deliktově specifické elementy

- detaily charakteristické pro delikt

Posuzování věrohodnosti výpovědi může být provedeno:

- a) **dojmologicky** – např. to, že oběť nejeví při výpovědi emoční vzrušení vede k dojmu, že lže (což nemusí být a často také není pravda);
- b) **obsahová analýza výpovědi** – odborné a pečlivé posouzení všech aspektů vztahujících se k výpovědi.

Výpověď má svoji obecnou charakteristiku a specifický obsah.

Obecná charakteristika je dána:

- **logickou strukturou výpovědi** – detaily, vztahující se k události, by si neměly protiřečit
- **produkcí** – výpověď nemá vypadat jako čtená či naučená, pro věrohodnost svědčí když se vyslýchaný vrací, rozpomíná, přeskakuje, opravuje
- **množstvím detailů** – z místa činu, popisu pachatele

Specifický obsah výpovědi je dán:

- zasazením událostí do celku, např. co předcházelo trestnému činu, co se dělo těsně před ním apod.
- dokreslujícími informacemi (někdy nazývanými též jako periferní data) – zpravidla markanty, např. tvrzení „zrovna jel okolo vlak“, „zrovna byly v televizi večerní zprávy“ apod.)
- detaily v průběhu děje, incidentu (např. věty typu „všiml jsem si, že...“)

Pro věrohodnost výpovědi obvykle svědčí:

- útržkovitost, vyslýchaný přeskakuje, vrací se, doplňuje
- konstantnost výpovědi v hrubých rysech i po časovém odstupu. Vyslýchaný „po čase“ se spíše rozpomíná na detaily než je zapomíná.
- Výpověď má logickou strukturu, detaily vztahující se k ději si neprotiřečí
- Pro věrohodnost svědčí množství detailů z popisu místa, pachatele apod.
- Výpověď je jasná a konkrétní (řada detailů)

je paranoik, který nenávidí svého otce a fanaticky miluje svoji matku. Dále Brussel policistům napsal „Hledejte muže vyšší váhy, středních let, narozeného v cizině, římskokatolického vyznání a svobodného. Bydlí s bratrem nebo sestrou. Je velmi pravděpodobné, že až ho najdete, bude mít na sobě dvouřadový zapnutý oblek“ (17:37). Brussel rovněž doplnil, že atentátníkem je zřejmě současný nebo bývalý zaměstnanec jedné energetické společnosti. Policie profil porovnála s výsledky svého šetření a soustředila se na George Meteského, který u této společnosti v minulosti skutečně pracoval. Když Meteského zatkli zjistili, že jedině, v čem se profil Brüssela lišil bylo to, že Metesky nebydlel s bratrem nebo sestrou, ale dvěma sestrami. Jinak byl skutečně středních let, silné postavy a svobodný. Když se před odvedením z bytu, kde byl zatčen odešel obléknout, vrátil se k policistům v dvouřadovém zapnutém obleku. (Volně podle 17: 36 a násl.)

K. Netík (80:16) cituje Aulta a Reese, kteří uvedli tyto prvky psychologického profilu:

- pravděpodobné pohlaví pachatele
- přibližný věk pachatele
- dosažený stupeň vzdělání a intelekt pachatele
- druh vykonávaného zaměstnání
- sexuální zralost
- kriminální minulost
- pravděpodobné bydliště
- vztah pachatele k místu činu
- pravděpodobná reakce pachatele na vyšetřování
- pravděpodobnost opakování deliktu

Můžeme tedy shrnout, že **profil má vyústit v:**

- ***pravděpodobnou osobu (osobnost) pachatele***
- ***ozřejmení motivace trestného činu***
- ***nasměrování vyšetřujících orgánů***

Rozeznávají se dále profily:

- **neznámého pachatele** – jeho osoba, osobnost, jak se choval před, při a po činu, jak navázal kontakt s obětí, jaká byla dynamika trestného činu (modus operandi). J. Douglas rozeznává ještě tzv. „signaturu trestného činu“. Tímto termínem označuje určité neměnné charakteristiky jednání pachatele. Píše: „Kdesi hluboko ve zločincově mysli, v hloubi jeho duše, existuje něco inherentního, co ho nutí dělat věci určitým způsobem. (17:78). Citovaný autor z toho vyvozuje, že zatímco **modus operandi není stále stejný, mění se, signatura**

Jsou to:

- polygraf neboli fyziodetekce
- grafologie (rozbor psaného písma)
- analýza obsahu textu
- vyšetřovací hypnóza
- psychologický profil neznámého pachatele.

3.2.7 Psychologické profilování.

Tento významný příspěvek forenzní psychologie pro kriminalistickou praxi prošel mnoha úskalími. V podstatě z náhodné účasti psychologů (i psychologů - amatérů) při vyšetřování, kdy jejich rady byly více-méně intuitivního charakteru, se dnes stala uznávaná forenzně psychologická disciplína s vlastní metodikou.

Metodu neobyčejně zpopularizovaly některé úspěšné filmy, např. „Oskary“ oceněný snímek „Mlčení jehňátek“, avšak zároveň v laické veřejnosti vytvořily aureolu všemocnosti. Nutno si připomenout, že první psychologické profily pachatelů se objevily v klasické detektivní literatuře, např. již v povídce A. E. Poea Vraždy v ulici Morgue. Velmi často používal prvků psychologického profilu i nesmrtelný Sherlock Holmes A. C. Doylea a hrdinové detektivek dalších autorů.

Psychologický profil obsahuje několik základních kroků:

1. **behaviorální analýza místa činu** – stopy, analýzy stop, výpovědi svědků, pitevního protokolu, scény deliktu, tedy druh vraždy, vražedný styl, charakter oběti
2. **motivace** – proč byl čin spáchán, co asi pachatel prožíval a dělal před, při a po činu
3. **kdo asi čin spáchal** – soustředění se na jeden z výše uvedených typů možného pachatele, nasměrování detektivů při pátrání, popř. vyloučení některého podezřelého jako možného pachatele apod.

Jedním z nejznámějších psychologických profilů v dobách úsvitu této metody je profil, který zpracoval americký psychiatr James Brussel na tzv. šíleného atentátníka. V padesátých letech rozesílal neznámý útočník v New Yorku bomby v balíčcích a dopisech. Za patnáct let své činnosti jich rozeslal více jak třicet. V roce 1957 se do té doby bezradná policie obrátila na tohoto odborníka. Ten si podrobně prostudoval výsměšné dopisy šíleného atentátníka sdělovacím prostředkům, místa činu, instituce a osoby, kterým byly bomby zaslány. Došel k závěru, že pachatelem

- Pro věrohodnost svědčí i zachycený, avšak chybně vyložený či chybně pochopený detail – vyslýchaný něco popisuje, ale neví přesně co to bylo
- Přiznání mezery v paměti („nevím, jestli si to přesně pamatuji, ale...“)

Naopak **pro nevěrohodnost** obvykle svědčí:

- nadměrná generalizace (všichni ostatní, příliš široký záběr pozorování)
- projevy vnitřního neklidu (POZOR, zde může jít někdy o skutečné rozrušení, trauma, trému)

Velmi častou chybou, která později výrazně ztěžuje práci při posuzování věrohodnosti výpovědi a jejím rozboru je to, že vyšetřující nezapíše slovní produkci vyslýchaného, ale převádí ji do své, nejčastěji tzv. odbornické hantýrky. Například vyslýchaný řekne: „Někdo tam stál, ale přesně nevím, jestli to byl chlap nebo ženská“ a vyslychající zapíše „Opodál stála neidentifikovaná osoba“ apod.

Tyto tendence se zvláště objevují u výslechu dětí, kdy typicky dětské výrazy jsou „přeloženy“ do řeči dospělých.

3.2.2 Zvláštnosti výslechu dítěte.

Již výše jsme upozornili, že psychologický aspekt výslechu a jeho výsledku, tedy výpovědi, spočívá významně i v osobě vyslýchaného, zda jde o oběť, svědka, recidivistu apod., přičemž důležitá je i osobnost každého člověka (v podstatě jde o roli a osobnost jejího nositele). To platí zvláště u výslechu dětí. (Na tomto místě odkazují studenty na potřebu osvěžení jejich základních znalostí z vývojové psychologie, /např. 53 či jiná učebnice vývojové psychologie/ s ohledem na psychické zvláštnosti věku dítěte).

Historicky psychologové příliš nevěřili v přesnost výpovědi dětí, jelikož dětský věk je charakterizován dotvářením reality fantazií nebo tím, že vydávají příběhy druhých za své, představy za skutečné prožitky, objevují se smyšlenky (z vývojové psychologie si vzpomínáme, že je nelze považovat za lež v pravém smyslu slova – viz neagresivní poruchy chování) apod. Poukazovalo se i na úroveň slovní zásoby zejména mladších dětí.

Tyto námitky byly postupně vyvráceny a v současné době se má za to, že „děti jsou běžně (tzn. nikoliv výjimečně nebo zřídka) způsobilé poskytnout věrohodnou výpověď.“ (13:80) Naopak se ukazuje, že děti prožívají události spíše popisně a zapamatovávají si ji fotograficky, takže často poskytnou překvapivě přesné detaily, které dospělý přehlédne nebo ani nezaregistruje.

I když se tedy v současné době připouští schopnost dítěte věrohodně vypovídat a zákon výslech dítěte za přesně stanovených podmínek připouští je nutné brát zvláštní zřetel zejména na věk a mentální zralost dítěte. L. Čírtková upozorňuje, že zejména v případě nápadných odlišností v duševních výkonech dítěte od vrstevníků je třeba vždy přizvat znalce psychologa k posouzení této skutečnosti.

Vyslychající musí mít na zřeteli zejména:

- zvýšenou sugestibilitu dětí (klesá s věkem)
- tendenci dětí odpovídat ve stylu „co chce vyslychající slyšet“ (je tedy nutné pečlivě vážit a formulovat otázky)
- dítě je více než dospělý ovlivnitelné prostředím a atmosférou výslechu i osobou vyslychajícího (může mu např. připomínat někoho, koho dítě nemá rádo nebo se ho bojí – např. často diskutovaná otázka výslechu pohlavně zneužívaného dítěte mužem apod. Je známo, že nejvíce dětí je vyslycháno v případech sexuálního zneužívání nebo týrání, přičemž tyto skutky se nejčastěji odehrávají uvnitř rodiny).
- rychlejší unavitelnost dítěte
- srozumitelnost otázek pro dítě

Výše uvedené řádky poukazují v nástinu na obecné a nejzákladnější prvky výslechu dítěte. (Podrobněji viz např. 13:79-85 a další autoři.)

3.2.3 Osobnost vyslychaného

Osobnost vyslychaného je jedním z dílčích problémů forenzní psychologie.

Z hlediska vyšetřování jsou zejména důležití podezřelí (resp.obvinění) a svědkové, včetně oběti jako svědka. (Otázky spojené s chováním a prožíváním oběti řeší samostatná věda – viktimologie). Jejich chování a projevy během vyšetřování závisí nejen na výše uvedených skutečnostech, ale i na jejich individuální struktuře osobnosti.

vyšetřovaného, jak se čin stal atd., výsledky metod, jejich interpretaci a shrnutí. Důležité je, že i když jde o vysoce odbornou činnost, musí být posudek srozumitelný i nep psychologům.

- závěr posudku – stručné a jasné odpovědi na položené otázky
- datum zpracování posudku, znalecká doložka atd.

Znalecký posudek musí splňovat stanovená kritéria a v závěru musí znalec jasně odpovědět na otázky položené vyšetřovatelem nebo soudem. Tyto skutečnosti ve svém souhrnu vyžadují nejen velkou odbornou erudovanost, ale nesou sebou i velkou psychickou zátěž danou odpovědností psychologa, který se např. vyjadřuje k možné resocializaci pachatele. To má velký význam pro uložení trestu (je-li resocializace znalci vyloučena, může být pachatel odsouzen až na doživotí), podobně je tomu i při nedbalostních trestných činech apod. Psychologický posudek pak v úvaze soudu tvoří významný prvek při hodnocení viny a odpovědnosti obžalovaného a může tak ovlivnit i úvahu soudce o výši trestu.

2) Konzultační činnosti v přípravném řízení (zpravidla spojené s taktikou vyšetřování)

Nejčastěji jsou s psychologem konzultovány:

- taktika výslechu (věk vyslychaného, osobnost vyslychaného atd.)
- problematika psychologického působení na vyslychaného (např. překonání neochoty vypovídat)
- vyšetřovací experimenty
- vyšetřovací verze
- posouzení věrohodnosti výpovědi
- pomoc při formulaci otázek pro soudní znalce

3) Speciální psychologické služby v přípravném řízení

L. Čírtková upozorňuje, že jde o zvláštní psychologické postupy a metody, vyžadující další vysoce specializované odborné studium psychologů, kteří tyto služby poskytují. Vzhledem k této skutečnosti se v těchto skriptech omezíme jen na jejich výčet a podrobněji se budeme pro její značné zpopularizování věnovat jedině – psychologickému profilování.

důkaz. V některých zemích je soudně znalecká činnost psychologů upravena zákonem, v našich podmínkách se opírá o některá ustanovení trestního řádu (§ 105 tr.ř.).

Znaleckou činnost může vykonávat jen psycholog, jmenovaný soudem, který je zapsán do seznamu znalců a prokazuje se znaleckou doložkou. Znalec se nesmí vyjadřovat k právní stránce věci.

Znalec - psycholog se obvykle vyjadřuje (13:123):

- k osobnosti obviněného či obžalovaného (výjimečně svědka, oběti nebo poškozeného)
- ke kriminální motivaci nebo chování obviněného či obžalovaného
- k věrohodnosti výpovědi
- k interpersonálním vazbám, vlivu prostředí na osobnost a její chování, v případě skupinových deliktů k posouzení dynamiky skupiny
- ke kriminálnímu vývoji osobnosti (nebezpečnost pachatele)
- k možnostem resocializace pachatele

Znalec - psycholog je většinou přizván k následujícímu okruhu případů:

- trestné činy proti životu a zdraví
- trestné činy spáchané mladistvými pachateli
- trestné činy spojené s autoagresí
- k některým nedbalostním trestným činům (např. selhání člověka při silničních, železničních, leteckých či jiných nehodách).

Znalecký posudek má obvykle následující strukturu: (13:126)

- zadání úkolu, kde se uvádí, o jakou kauzu jde, kdo si znalecký posudek vyžádal, koho se znalecký posudek týká a jaké otázky jsou znalci kladeny.
- znalec - psycholog provede stručný výpis z dostupné spisové dokumentace, zejména se zabývá skutečnostmi, vztahujícími se k položeným otázkám
- vlastní psychologické vyšetření – uvede psychodiagnostické metody, které použil, postup vyšetření, chování vyšetřovaného, verzi

3.2.4 Typologie delikventa

Forenzní psychologové vytvořili vlastní typologie nejen pachatele, ale třeba i svědka. Rozsah a poslání této práce neumožňují se těmito typologiemi šířeji zabývat (podrobnější třídění uvádějí Ludmila Čírtková, Karel Netík, František Petr, Miluše Urbanová a Marie Vágnerová – viz seznam literatury).

Je dostatečně známé, že každý člověk je neopakovatelnou individualitou. V mnoha ohledech lze však pro příslušníky určitých sociálních skupin nalézt některé společné způsoby chování a jednání, které lze považovat za typické.

K. Netík (80:11 a násl.) uvádí následující typologii delikventa:

Typ socializovaný – je velmi málo nebo vůbec zasažen kriminální infekcí, asociálním chováním. Chování, které jej vedlo ke spáchání tr.č. je spíše epizodického nebo náhodného charakteru. V osobnosti nejsou přítomny závažné poruchy osobnosti nebo poruchy chování. Tento typ se snaží spolupracovat, často ale také úspěšně zapírat, někdy může docházet i k neurotickým reakcím

Typ neurotický – příčinou kriminálního chování je většinou konflikt uvnitř psychiky jedince, povahu tohoto konfliktu si však častěji neuvědomuje. K. Netík dodává, že „poruchovost tohoto typu není obvykle fatální“ (80:11). Chová se úzkostně, vyhrožuje často automutilací nebo sebevraždou, snaží se probouzet soucit nebo naopak vyhrožuje apod.

Typ nesocializovaný – nazývaný též defektně socializovaný typ (podrobněji viz např. 80 nebo 97). Tomuto typu chybí většinou autoregulace, špatně ovládá své sociálně nežádoucí chování. V psychopatologii je tento typ označován jako asociální (dle Vágnerové disociální) porucha osobnosti. Tito lidé v pozici vyšetřovaného často lžou, charakteristické jsou oploštělé emoce, snaží se manipulovat druhými. K. Netík připomíná, že projev dobré vůle ze strany vyšetřujícího chápe jako jeho slabost, umí těchto nedůsledností a ústupků využívat, své chování chápe jako souboj. Je třeba si připomenout, že jde často o recidivisty, pro které samotná výslechová situace není novou a výrazně zátěžovou situací jako u typů jiných.

Typ mentálně nedostačivý (insuficientní) – lidé se sníženou inteligencí nebo její poruchou. Jsou často pachateli sexuálních útoků, trestný čin jimi spáchaný nese rysy primitivnosti a nepromyšlenosti, chování je neplánovité a zmatečné.

Typ deviantně socializovaný – tento typ si dobře osvojuje normy skupiny, ke které náleží, ty jsou však často ve větším či menším rozporu s normami společnosti. (někdy je tento typ nazýván jako typ disociální – (viz např. 97) Patří sem především členové gangů i skupin organizovaného zločinu. U těchto pachatelů nenacházíme většinou snížený intelekt ani výraznou psychopatologii. Zametají stopy, mají armádu právníků. Gang jim slibuje beztrestnost formou korupce, podplácení svědků nebo jejich zastrasování či likvidaci apod.

Typ s masivní psychickou poruchou – v psychopatologii označovaný jako psychotik. Jde o lidi trpící duševní chorobou v pravém slova smyslu a proto podle práva za své činy nejsou odpovědní. Jejich trestné činy jsou bizarní, časté jsou násilnosti v rámci rodiny.

Některé typologie jsou vymezeny, popř. se úzce vztahují k určité skutečnosti nebo faktoru. Tak tomu je např. s typologií pachatele podle scény deliktu, tedy výběru místa, způsobu útoku pachatele, chování pachatele na místě činu, zacházení s obětí, podle toho, zda „zametá stopy“ apod.

Forezní psychologové dělí pachatele podle scény deliktu na **organizovaný a dezorganizovaný typ**.

Organizovaný pachatel má zpravidla průměrný nebo vyšší intelekt, zastává kvalifikovanou profesi, žije v relativně uspořádaných rodinných i sociálních poměrech, před vlastním trestným činem obvykle naváže kontakt s obětí, pachatel se během samotného trestného činu dobře kontroluje, ovládá se, trestný čin režíruje, vražedný nástroj zpravidla přináší sebou a zase jej odnáší, volí záměrně místo činu, často oběť přemísťuje (místo útoku není místem nálezu), tělo oběti ukrývá nebo naopak vystavuje, po trestném činu se živě zajímá o průběh vyšetřování – vystříhuje si z novin, vyhledává policejní a zpravodajské relace v masmédiích, sleduje jakoby z povzdálí vyšetřování.

Dezorganizovaný pachatel má obvykle průměrný nebo nižší IQ, je neobratný v navazování sociálních vztahů, útok na oběť je nenadálý, bez předešlé komunikace, časté jsou sexuální aktivity s tělem oběti.

Trestný čin a chování pachatele na místě činu nese prvky improvizace a chaotičnosti, průběh trestného činu se mu „vymyká“ z rukou, tělo oběti nechává na místě činu „pohozené“, smrtící předmět nalézá na místě a nechává jej tam (kámen, část oděvu oběti jako škrtidlo, klacek apod.), často bydlí nedaleko místa činu.

Tyto faktory hrají významnou roli při psychologickém profilování pachatele. (viz dále)

3.2.5 Typologie svědka

Svědék hovorný a otevřený – vypovídá poměrně přesně, má dobrou paměť, dobrou slovní zásobu, snaží se držet reality, nezastírá.

Svědék upovídaný a zabíhavý – hodně mluví, zabíhá, odbíhá od jádra věci, domýšlí.

Svědék plachý a ostýchavý – hůře se vyjadřuje, špatně navazuje kontakt, jeho odpovědi jsou nejisté a nejasné

Svědék povrchní – hodně toho napovídá, ale jeho údaje jsou nepřesné

Svědék lhostejný – nemá zájem vypovídat, často se brání slovy „co mi je do toho“, „nic jsem neviděl“, „starám se sám o sebe“ apod.

Svědék nedůvěřivý – projevuje obavy např. o svoji bezpečnost nebo o to, jestli mu výpověď nemůže ublížit. Někdy je dáno i situačně – nervozita, neklid, tréma.

Svědék svéhlavý – ve výpovědi se soustřeďuje na předsudky, vidí věci černobíle.

3.2.6 Konzultační a expertní psychologické služby

Z hlediska kriminalistiky je forezní psychologie chápána jako pomocná věda. Forezní psychologové pomáhají zejména při závažných a komplikovaných případech, vyjadřují se a doporučují taktiku a strategii výslechu, poskytují svůj názor na určitá zjištění či důkazy apod.

L. Čírtková (13:91) dělí psychologické služby při vyšetřování zejména trestných činů na:

1) Soudně psychologickou znaleckou činnost (je upravena trestním řádem)

Na rozdíl od většiny dále uváděných činností forezního psychologa má znalecký posudek procesní význam a je soudem hodnocen jako